

BİR SOYKIRIM ROMANI: HOCALI'NIN KURDELELİ ANAHTARI

 Volkan ÇİL*

ÖZET

Soykırım, 1951 yılında müstakil bir suç olarak kabul edilmiştir. Bu kavramın müstakil bir suç olarak kabul edilmesiyle ise hangi suç soykırımdır, tarihte yaşanan hangi hadiseler soykırım olarak nitelendirilebilir gibi tartışmalar ortaya çıkmıştır. Günümüzde dahi soykırım kavramı üzerinden hararetli tartışmalar yapılmakta ve uluslararası düzeyde bu tartışmaların etkileri görülmektedir. Bu çalışma doğrultusunda da soykırım tartışmaları odağında Hocalı Katliamı'nın Türk romanında nasıl ele alındığını örnek bir roman üzerinden ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu doğrultuda ilk olarak soykırım kavramının nasıl ortaya çıktığına soykırım kavramının tanımına ve kapsamına değinilmiş, daha sonra Türkler ve Ermeniler arasındaki ilişkiye değinilerek Hocalı'da yaşanan katliama gelmeden önceki süreç ele alınmış ve Hocalı'da yaşanan katliam anlatılmıştır. Çalışmanın devamında ise Türk romanında soykırımın nasıl ele alındığı ve işlendiği Hocalı'nın Kurdeleli Anahtarı romanı örnek alınarak bir tespit, tenkit, tahlil yapılmış ve hermeneutik bir yöntem benimsenmiştir. Yapılan tespitlerin yorumlanması neticesinde de Hocalı'nın Kurdeleli Anahtarı romanının soykırım suçu olarak kabul edilen olayları anlattığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hocalı, soykırım, katliam, kaçış, tecavüz

A Genocide Novel: Hocalı'nın Kurdeleli Anahtarı

ABSTRACT

Genocide was recognized as a separate crime in 1951. With the acceptance of this concept as an independent crime, debates such as which crime is genocide and which events in history can be described as genocide have emerged. Even today, there are heated debates over the concept of genocide and the effects of these debates are seen on the international level. In line with this study, it is aimed to reveal how the Khojaly Massacre is handled in the Turkish novel, the focus of genocide discussions, through a sample novel. In this direction, firstly, how the concept of genocide emerged and the definition and scope of the concept of genocide are mentioned. Then, the relationship between Turks and Armenians was mentioned, and the process before the massacre in Khojaly was discussed and the massacre in Khojaly was explained. In the continuation of the study, a determination, criticism, analysis has been made and a hermeneutic method has been adopted by taking the novel of Hocalı'nın Kurdeleli Anahtarı as an example of how the genocide is handled and processed in the Turkish novel. As a result of the interpretation of the findings, it has been determined that the novel Hocalı'nın Kurdeleli Anahtarı tells the events that are accepted as the crime of genocide.

Key Words: Khojaly, genocide, massacre, escape, rape

---

* Doktora Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Ankara / TÜRKİYE, volkancil9@gmail.com

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Cite as: Çil, V. (2023). Bir soykırım romanı: Hocalı'nın Kurdeleli Anahtarı. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(45), 463-485. <https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1229174>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 4 Ocak / January 2023

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 14 Mart / March 2023

Giriş

Soykırımın bir insanlık suçu olarak tanımlanmasının, kabul edilmesinin ve dünyada soykırım nedeniyle yargılamaların yapılmasının veya soykırım üzerine tartışmalar yapılmasının tarihi çok eski değildir. İlk olarak II. Dünya Savaşı'nda yaşananlar akabinde 1948'de Birleşmiş Milletler Soykırım Suçunun Engellenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nde (SSECS) soykırımın hukuksal bir tanımı yapılmıştır ve Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi, Ocak 1951'de yürürlüğe girmiştir. Birleşmiş Milletler “*Bu sözleşme ile ağır ve insanlık onurunu zedeleyici bu suçun barış ya da savaş zamanında bir daha işlenmemesi için devletleri iş birliğine çağırmıştır. TCK md. 76'daki düzenleme bu Sözleşmenin 2. maddesinden alınmıştır. Türkiye, 29 Mart 1950 tarihinde 5630 sayılı kanunla bu sözleşmeye taraf olmuştur.*” (Uluada, 2006: 97).

Soykırım tanımının ortaya çıkmasıyla geçmişte insanlığa karşı suçlar içerisinde mütalaa edilen soykırım suçu artık özel bir kategori içerisinde değerlendirilmeye başlanmıştır. Bir başka ifadeyle soykırım suçu 1948 yılında imzalanan sözleşme ile müstakil bir suç olarak kabul edilmiş ve soykırım kavramı özellikle I. Dünya Savaşı ve II. Dünya Savaşı sonucu yaşanan bazı hadiseler göz önünde bulundurularak şekillendirilmiştir. Bu bakımdan “*Soykırım kavramı uluslararası hukuk alanında yer alan diğer suç çeşitlerinden insanlığa karşı suçlar ve savaş suçları ile karıştırılmamalıdır. Özellikle toplu ölümler (katliamlar) sonucu meydana gelen insanlığa karşı suçları soykırım olarak nitelemek doğru bir yaklaşım olmayacaktır.*” (Berberer, 2007: 4). Bu tanımın ortaya çıktığı ortam ve dünyanın bu tanımı nasıl algıladığı da dikkat çekicidir. Çünkü binlerce yıldır ülkelerin başka ülkelerin topraklarını fethederek büyüdüğü imparatorluklar kurduğu ya da imparatorlukları yıktığı bir düzenden sınır hareketlerinin daha sınırlı olduğu, fetih hareketleri ile sınırları genişletme politikalarının güç kaybettiği bir düzene doğru geçilmiştir. Bu değişim neticesinde de kurulan modern dünya düzeninin içerisinde geçmişte yanlış kabul edilmeyen, edilse dahi cezai yaptırımı olmayan eylemler hukuki açıdan müeyyide uygulanacak eylemler olarak kabul edilmiştir.

“İnsanlık tarihinin başlangıcından beri süregelen öldürme fiillerinin çeşitli şekillerini anlatan katliam (massacre), kitlesel öldürme (mass killing) gibi deyişler de değişik dillerde varlığını korumuştur. Ancak, özellikle 1944 yılına kadar tanımı yapılmayan soykırım kavramının oluşturulması; kitlesel öldürme ve katliamdan farklılık arz eden bir durumu belirtme ihtiyacından doğmuştur. Bu itibarla, Lemkin tarafından ortaya atılan genocide kelimesi ile anlamını kazanan soykırım kavramı; toplu öldürme, katliam, öldürme fiillerinden farklı bir durumu ortaya koymak üzere, hukuksal olarak tanınan ve belli özellikleri olan bir takım insan topluluklarının, bir plan çerçevesinde ve özel bir kastla yok edilmeleri anlamına gelir.” (Berberer, 2007: 4)

Soykırım kavramının vücuda gelmesini sağlayan ortamı anlayabilmek için öncelikle soykırım sözcüğünün sözcük anlamından başlamakla birlikte soykırım olgusunun ne olduğunun üzerinde durulmaya çalışılacaktır. Daha sonra bir soykırım olarak nitelendirilen Hocalı Katliamı üzerinden Türk-Ermeni ilişkilerine değinilecek ve Hocalı Katliamı'nın neden soykırım olarak kabul edildiğinin gerekçeleri üzerinde durulduktan sonra Hocalı Katliamı'nı vaka kurgusunun odağı hâline getiren *Hocalı'nın Kurdeleli Anahtarı Karabağ Savaşı'nda Ermenilerin Azeri Soykırımı* romanı soykırım tartışmaları ekseninde ele alınacaktır.

1. Soykırım Kavramının Kökeni ve Bazı Tanımları

Soykırım kavramı çok eski bir kavram değildir. Kavramın ortaya çıkışı II. Dünya Savaşı yıllarına denk gelmektedir. “*Soykırım ya da Jenosit (ing. Genocide) kavramı 1944'te Polonya Yahudisi bir hukukçu olan Raphael Lemkin tarafından Yunanca 'ırk', 'soy' anlamına gelen génos ile Fransızcaya Latince 'katletmek' anlamına gelen cidium kökünden geçmiş cide sözcüklerinin birleştirilmesiyle oluşturulmuştur.*” (URL-1)

Lemkin'in oluşturduğu bu kavramın *Türkçe Sözlük*'teki karşılığı şu şekildedir: “*Bir insan topluluğunu ulusal, dinsel vb. sebeplerle yok etme, jenosit, genosit, pogrom*” (URL-2). *Türkçe Sözlük*'te açık bir biçimde tarif edilen soykırım kavramının başka tanımları da mevcuttur. Bunlardan bazıları şu şekildedir:

“*Frank Chalk ve Kurt Johassohn: Soykırım, bir devletin ya da bir otoritenin, kendisinin belirlediği bir grubu yok etmeye niyetlendiği tek taraflı bir kıyım şeklidir.*”

Israel W. Charny: Soykırım genel anlamda açıkça düşman kabul edilen silahlı gücü bulunmayan çok sayıda insanın, savunmasız ve yardım alamadığı bir ortamda toplu olarak öldürülmesidir.” (Berberer, 2007: 6)

“*Soykırım; her zaman etnik özellik göstermeyen, başka özellikleri ile de tanımlanabilen bir 'grup'a karşı işlenen metodik ve sistematik insanlık suçudur.*” (Uluada, 2006: 100)

Yukarıdaki tanımlardan anlaşılacağı üzere soykırımdan söz edebilmek için ortadan kaldırma eyleminin bir gruba karşı gerçekleşmiş olması gerekmektedir. Yani en az bir grubun diğerini ortadan kaldırma girişiminin olması soykırım olabilmesi için temel koşuldur. Bunlarla birlikte soykırım tanımına karşı yapılan birtakım itirazlar da olmuş ve farklı soykırım tanımları da yapılmıştır.

Tüm bu söylenenlerle birlikte soykırım kavramı ile ilgili en detaylı bilginin verildiği “*Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi*”nde bahsi geçen tanıma bakmakta da yarar vardır. Sözleşme'nin 2. maddesinde soykırım şu şekilde tanımlanmıştır:

“*Bu sözleşme bakımından, millî, etnik, ırki veya dinî bir grubu, kısmen veya tamamen ortadan kaldırmak amacıyla işlenen aşağıdaki fiillerden herhangi biri, soykırım suçunu oluşturur.*”

- *Grup üyelerinin öldürülmesi;*
- *Grup üyelerine ciddi surette bedenî veya zihnî zarar verilmesi*
- *Grubun tamamen veya kısmen, fiziksel varlığının ortadan kaldırılacağı hesaplanarak, yaşam şartlarının kasten değiştirilmesi;*
- *Grup içinde doğumları engellemek amacıyla tedbirler alınması;*
- *Grup üyesi çocukların zorla başka bir gruba nakledilmesi.”* (Bayıllıoğlu, 2006: 52)

2. Soykırım Kavramına Yöneltilen Eleştiriler

II. Dünya Savaşı'ndan sonra yaşanan insanlık dramının sonuçlarından biri olarak görülebilecek soykırım kavramının doğuşu, siyasetin gölgesinde şekillenmiş bir hukuki zemine sahiptir. Öncelikle soykırım kavramının tanımını yapan otorite savaşı kazanan grup olmuş ve bu grup soykırım tanımlamasını siyasi bir bakış açısı ile şekillendirmiştir. Bu bakımdan birtakım eleştiriler de almıştır.

Soykırım olgusu aslında tarihin çok eski dönemlerinden beri var olan bir olgudur; ancak bu olgu 1948 yılına kadar müstakil bir hukuki kavram hâline gelmemiştir. Bu kavram ortaya çıktığında da kavramı ortaya atan kişilerin verdiği örnekler manidardır; çünkü soykırım olgusunu sadece hedef olarak belirledikleri olaylar etrafından izah etme girişimleri kavramın ortaya çıkışındaki yanlış tutumu anlamak açısından önemlidir.

“*B.M. 1948 Soykırım Sözleşmesi'nde yer alan soykırım suçunun maddi unsuruna birçok eleştiri yapılmıştır. Bu eleştiriler sadece hukukçulardan değil, aynı zamanda diğer sosyal bilimlerle uğraşan kimselerden de gelmektedir. Gerçekten de Sözleşme'de, suç için ön görülen maddi unsuruna rağmen, fiili daha iyi ifade etmek gibi amaçlarla çok farklı kavramlar üretildiği görülmektedir. Gerçekten de Soykırım Sözleşmesi'nin korunan grupları, millî, etnik, ırki ve dinî gruplarla sınırlayan ve siyasi ekonomik ve sosyal grupları dâhil etmeyen anlayışı, çok farklı şekillerde soykırım tanımları hazırlanmasına neden olmuştur. Bu konuda karmaşık, kategorik somut ve soyut*”

tanımlamalar, eocide, omnicide, ethocide, economicide, democide, politicide, socialcide ve culturcide olarak gösterilebilir.” (Bayilloğlu, 2006: 40)

Soykırım sözcüğü ortaya çıkmadan önce de birtakım yargılamalar yapılmış masum ve sivil halka karşı girişilen acımasız eylemler cezalandırılmıştır. Bu konudaki ilk örneklerden birisi 1474 yılında, Landvogt Peter von Hagenbach'ın uluslararası bir mahkemede yargılanması vakası olmuştur. 15. yüzyılın ortalarında Almanya'nın Ren bölgesinde bulunan Breisach şehrine Bourgogne Dükü Charles tarafından atanan von Hagenbach'ın halka karşı yaptığı kötü eylemler Avusturya Arşidükü tarafından Hagenbach'ın yargılanması için kurulan özel mahkemede dava konusu olmuş ve sanık Hagenbach, sivil halka karşı işlediği ırza geçme, öldürme ve yağmalama gibi suçlardan yargılanarak ölüm cezasına çarptırılmıştır (Berberer, 2007: 10).

Görüldüğü üzere soykırım kavramı sadece I. Dünya Savaşı ve II. Dünya Savaşı'nda yaşanmış bazı olayları izah etmek açısından kullanılabilir bir kavram değildir. Kavram hukuki olarak yeni bir kavram olabilir ancak insanlık suçu olan soykırım eylemi tarihin her safhasında görülmüş olan bir eylemdir. Bu bağlamda 1948 yılında oluşturulan hukuki kavramla ilgili de ciddi tartışmalar olmuştur çünkü bu kavramın sınırları ve belli grupları bu kavram dışında tutma girişimi kavramın kuruluş felsefesine aykırı bir nitelik taşımaktadır.

“2. maddede zikredilen, Sözleşme ile korunacak grupların dörtle, yani millî, etnik, ırki ve dinî gruplarla sınırlı olduğu görülmektedir. Soykırım sözcüğünün mucidi Lemkin'in kendisi siyasi grupların Sözleşme kapsamı dışında tutulmasını önermiştir. 96 sayılı karardan farklı olarak hem siyasi gruplar hem de 'diğer gruplar' Sözleşme dışı tutulmuştur. Bu, çok önemli bir fark oluşturuyor, zira tarihte en sık görülen ve en çok sivil ölümüne neden olan mücadeleler siyasi amaçlar güden gruplar arasında cereyan etmiştir. Örneğin, Kamboçya'da Pol Pot rejiminin yaptığı ve 2 milyona yakın sivilin hayatına mal olan katliamlar Sözleşmedeki soykırım tanımının dışında kalmıştır. Aynı şekilde Sovyetler Birliği'nde Ekim Devrimi çerçevesindeki ölümler de soykırım sayılmamıştır. Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin birçok kararına göre, bazı istisnai fiiller hariç, Bosna-Hersek'te Sırların etnik temizliği bile soykırım suçu dışına çıkartılmıştır.

(...)

Sözleşmede siyasi gruplara karşı yapılan eylemlerin ve azınlıkların kültürünün zorla yapılan asimilasyon sonucu yok edilmesinin soykırım suçu sayılmaması, Sözleşmenin uygulama alanını iyice daraltmıştır. Bu nedenle Sözleşmenin kabul edildiği 1951'den 1992'ye kadar geçen süre içinde, birkaç fazla önemli olmayan istisna dışında uygulanamaması sert tepkilere yol açmıştır. Sözleşmenin hiçbir işe yaramadığı da söylenmiştir.” (Uluada, 2006: 102)

Bu durum Lemkin'in soykırım terimini Simele Katliamı, Holokost ve sözde Ermeni Kırımına atfetmesi durumunda da görülmektedir. Soykırım kavramının ortaya çıkış tarihi göz önünde bulundurulduğunda doğal olarak soykırım tanımının kapsamına giren suçlar ancak 1951 yılından sonrasını bağlamaktadır. Çünkü kanunlar geriye doğru işletilememektedir. Ancak geriye dönük olarak isnat edilen bir suç olgusunun da hukuki olarak ispatlanması, bir tanım oluşturulurken bu tanıma oluşturan kişinin seçmiş olduğu bir hedef üzerinden tanıma açıklamaması gerekmektedir. Her ne kadar 140 ülkenin kabul ettiği, bunların arasında Türkiye Cumhuriyeti'nin de bulunduğu “Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi” iyi bir amaca hizmet etse de siyasi bir sürecin sonucu olarak işletilmiştir.

“Soykırım Sözleşmesi'ni ihlal eden ilk ülke Sırbistan olmuştur. Uluslararası Adalet Divanı 26 Şubat 2007 tarihli kararında (Bosna Hersek- Sırbistan ve Karadağ davasında) Sırbistan'ın Bosna savaşı sırasında soykırım eyleminde bulunmadığına hükmetmiş ancak Belgrad'ı 1995 Srebrenitza soykırımına engel olamamakla suçlamıştır. Karar, soykırım suçlularının Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne teslim edilmemiş olduklarına özellikle dikkat çekmiştir.” (URL-1)

Görüldüğü üzere tüm dünya kamuoyunun gözü önünde ve çok yakın bir tarihte gerçekleşmiş bir hadise bile hukuki bir sürecin ötesinde siyasi bir süreç gibi işletilmiş ve soykırım kavramı birilerine haksız bir isnat yolu ile kabullendirilmeye çalışılmaktayken öte

tafta gerçekte yaşanmış bir vaka bu kapsamda görmezden gelinmiştir. Bu bakımdan soykırım sözleşmesinin toplum, grup, kişi ayırt etmeden uygulanmıyor olması ve birilerine zorla bir yafta yapıştırma gayreti içerisinde siyasi bir argüman olarak kullanılması tartışmaları göz önünde bulundurulmalıdır. Bu dikkatlerle birlikte Hocalı Katliamı'na tarafsız bir biçimde yaklaşılmalıdır. Hocalı Katliamı'nın nasıl gerçekleştiğine geçmeden önce Türk ve Ermeni ilişkilerine ve Türk-Ermeni ilişkilerinin nasıl bozulduğuna değinilmesi yaşanan katliamın arka planının anlaşılması açısından yerinde olacaktır.

3. Türk ve Ermeni İlişkilerinin Tarihçesi

Türkler ve Ermeniler arasındaki ilişki binlerce yıllık bir geçmişe dayanır. M. Ö. 700'lü yıllardan itibaren Anadolu'yu yurt edinen Ermenilerin Türklerle karşılaşmaları da Anadolu topraklarında olmuştur. Ermeniler birçok Türk kavmiyle farklı tarihlerde sosyal, ticari, askerî, sanatsal ilişkilerde bulunmuşlardır. Selçuklu ve Osmanlı devletleri dönemlerinde de Türklerle beraber aynı devletlerin çatısı altında yaşamışlardır. Fatih Sultan Mehmet tarafından Ermenilerin ileri gelenlerinin birçoğu İstanbul'a davet edilerek İstanbul'da güçlü bir Ermeni topluluğu meydana getirilmiştir. Ermeniler; mimar, zanaatkâr, kuyumcu, hekim, ressam, hazinedar vs. olarak birçok meslekte ve görevde Osmanlı Devleti'ne hizmet etmişlerdir. Ermeniler bu hizmetleri sırasında Osmanlı Devleti içerisinde bulunan her millet gibi eşit bir ilgi ve alaka görmüştür; hatta "millet-i sadıka" ismi ile ödüllendirilerek devlete bağlılıkları takdir edilmiştir (Tavukçu, 2013). Buna karşın özellikle Osmanlı'nın son dönemlerinde milliyetçilik akımının etkisiyle ve dış güçlerin Ermenileri Türklere karşı kışkırtmalarıyla Türklerle Ermenilerin arası bozulmuştur. 19. asrın son çeyreğinde bazı Ermeni çetelerin Osmanlı'ya karşı gerçekleştirdiği ayaklanmalar da onlarca asırlık dostluğu zedelemiştir.

I. Dünya Savaşı esnasında Osmanlı Devleti, Ermenilerin ayrılıkçı hareketler neticesinde yaptıkları çetecilik faaliyetlerini önleyebilmek adına 27 Nisan 1915 tarihinde Tehcir Kanunu'nu çıkartmıştır. Türkler ve Ermeniler arasında yaşanan sürtüşmenin ve gerilimin vahameti çok ciddi güvenlik sorunlarına ve infiale yol açacağından kavgaların ve karşılıklı katliamların önünü alabilmek için atılan bu adımlar neticesinde Ermeniler, Tehcir Kanunu uyarınca Osmanlı'nın Beyrut, Halep, Şam gibi uzak memleketlerine göçe zorlanmış ve bu göç sırasında da istenmeyen hadiseler yaşanmıştır (Öztürk, 2011: 82). Hükümetin desteklemediği ve sorumlularını cezalandırdığı bu hadiseler neticesinde yargılamalar yapılmış ve Ermeni vatandaşlara yönelik saldırıda bulunan kişiler ile olayların oluşmasına sebebiyet verenler cezalandırılmıştır. Ancak bu durum iki millet arasındaki kavganın ve sürtüşmenin bitmesini sağlamamış, yeni düşmanlıklar doğurmuştur.

İşte tüm bu ilişkilerin gözler önüne serildiği ve en dikkat çekici noktalarının düğümlendiği kısımlardan birisi de edebiyattır. Edebiyat belki de Türk-Ermeni ilişkisinde yaşanan travmanın iç yüzünü ve sahne arkasını göstermek vazifesiyle geleceğe ve tarihe ışık tutmaktadır. Türk edebiyatındaki Türk-Ermeni ilişkilerinin yansımaları Türkler ve Ermeniler arasında yaşanan tarihî olayların arka bahçesi niteliğindedir. Ermenilerle Osmanlı Devleti arasında tırmandırılan gerginlik edebî metinlere de yansımıştır (Tavukçu, 2013: 147). Hatta bu gerginlik daha sonra SSCB'nin dağılmasından sonra bağımsızlıklarını kazanan Azerbaycan ve Ermenistan Devletleri arasında da devam etmiştir. Bu sebeple Türkler ve Ermeniler arasında yaşananları daha iyi analiz edebilmek için edebiyattan da istifade etmekte fayda vardır.

Edebiyat toplumun aynasıdır ve bu ayna çoğu zaman en acı gerçekleri tarafsız bir şekilde sunabilmektedir. Tarihin dikkatinden kaçan noktalar edebiyat aracılığı ile doldurulabilmekte ve edebiyat bir toplumun hafızası olabilmektedir. Burada elbette amaç sadece tarihî olaylardan bahsetmek değildir; ancak edebiyat ve tarih iç içedir. Konusunu tarihten alan romanların en önemli özelliği kurgusal özelliklerini koruyarak tarihî gerçekleri

ele almalarıdır. Bu tarihî gerçekler roman yazarının dimağında yeniden bir üretim sürecine tabi tutularak yazarın duygu, düşünce ve hayal dünyasıyla yeni bir biçime kavuşurlar. Bu yeniden biçimlenme sırasında tarihî gerçeklerin yanına eklenen ya da tarihî gerçekleri sarmalayan kurmaca yapı romanın bir ayrıntı sanatı olmasından kaynaklanmaktadır. Burada şu unutulmamalıdır ki yazarın romanı oluştururken kurguladığı yapının içinde yer alan unsurlar ilmi kaynaklarla teyit edilmiyorsa kurmaca düzlemin bir parçasıdır (Sınar Uğurlu, 2020: 1302).

4. Türk Edebiyatında Türk-Ermeni İlişkileri

Türk yaşayışına en çok uyum sağlamış milletlerden birisi olan Ermeniler ilk Türkçe oyunların çevrilmesinde ve Türkçe oyun yazımında katkı sağlayarak Türk tiyatrosunun yerleşmesi ve yaygınlaşmasında önemli bir rolü üstlenmişlerdir (Öztürk, 2011: 82). Ermenilerin Türk edebiyatına katkıları bununla da sınırlı kalmamıştır. Ermeniler halk edebiyatı sahasındaki âşıklık geleneğini benimsemiş ve kendi âşıklarını yetiştirmişlerdir. Ermeni âşıklarına Türk âşıklarından farklı olarak “aşug” denilmiştir. Bu aşuglar, Türk halk edebiyatından ileri derecede etkilenmiş ve neredeyse bir Türk âşığı kadar becerikli bir şekilde şiir yazabilmişlerdir.

Aşuglar şiirlerinde Türk halk âşıkları gibi hemen her konuyu işlerken zamanla bu eserlerine bozulan Türk-Ermeni ilişkilerini de konu almaya başlamış ve kendilerinin Osmanlıya hâlâ sadık olduklarını aralarından bazılarının kötü niyetli olup kendilerinin onların yolundan gitmediğini dile getirmişlerdir. Böylece Türk-Ermeni ilişkileri aşugların şiirlerinde işlenmeye başlayarak edebiyatın konusu hâline gelmiştir (Tavukçu, 2013: 147).

Ermeniler, Türk edebiyatına etki ettikleri gibi Türk edebiyatı ve dilinden de etkilenmişlerdir. Ermeniler Türkçeyi günlük hayat dışında edebiyat dili olarak da kullanmışlardır. Ermeni harfleriyle Türkçe yazılmış bir roman olan Akabi Hikâyesi, Kerem ile Aslı hikâyesine benzerliği ile dikkat çeken bir eserdir. Bu dikkate değer romanın yanında 1850-1890 yılları arasında İstanbul'da çıkarılan 100 kadar süreli yayından 54'ünün kısmen veya tamamen Ermeni harfleriyle Türkçe basıldığı da bilinmektedir. Ayrıca 1899'da İstanbul'daki 90 matbaanın 32'sinin Ermeniler tarafından yönetildiği gerçeği de Ermenilerin Türk basın ve yayın hayatında da ne denli önemli bir noktada yer aldığını göstermektedir (Gümüş, 2009: 181).

Görüldüğü üzere Türkler ve Ermeniler arasındaki uzun süreli birliktelik kendisini edebiyat alanında da hissettirmiş ve oluşturulan ortak yaşama kültürü ortak bir edebî anlayışın ve etkileşimin oluşmasına da tesir etmiştir. Bu ortaklıklar ve etkileşim de Türkler ve Ermeniler arasında uzun yıllar devam eden bir dostluk ortamının oluşmasına katkı sunmuştur.

Ermeniler ve Türklerin uzun yıllar boyunca bin bir özveriyle inşa ettikleri dostluk ilişkileri, kültürel etkileşim ve yüzlerce yıllık birliktelik yaşanan birtakım hadiselerle bir anda yerle bir olma noktasına gelmiş ve dış mihrakların da etkisiyle parçalanmıştır. Elbette bu parçalanış toplumun her kesimine sirayet etmemiştir. Bazı Ermeni aileler Türkiye'de kalmaya devam etmiş, bazı Türk aileler de onlarla dostluklarını devam ettirmiş; ancak ulusal alanda Ermeniler ve Türkler arasında buzlar bir türlü erimemiştir.

“Birinci Dünya Savaşının sonunda saldırılma sırası Azerbaycan Türklerine gelmiştir. Bakü'deki Bolşeviklerle ittifak yapan Ermeni milliyetçileri, Türk nüfusunun yarısını şehri terk etmeye zorlamıştır. Sadece Bakü'de, neredeyse hepsi Türk olan, 8 bin ile 10 bin kişi kadar Müslüman öldürülmüştür. Ermeni gerilla lideri Andronik 60 binden fazla Türk mülteciyi kaçırmaya zorlayarak Nahcivan ve Güney Azerbaycan'daki köyleri yakıp yıkmıştır. 420 köy talan edilmiştir. Yüzlerce köy hasar görmüş ve binlerce Türk katledilmiştir. Erivan'daki Türklerin üçte ikisi öldürülmüştür.” (Aslan, 2010: 28)

Yaşanan tüm bu acılar ve kaybolan hayatlar, tarafların öfkelerini dindirmeye ve arzularını köreltmeye yetmemiş; iki ulus arasındaki kan davası devam etmiştir. Karabağ'da 1988 yılında

başlayan sorunlar sonucunda da Hocalı Katliamı gibi hadiseler ortaya çıkmış ve yaşanan tüm bu trajediler büyük ölçüde edebiyata yansımıştır. Aşuğların şiirlerinde olduğu gibi romanlarda da Türk-Ermeni ilişkileri ve bu ilişkilerin bozulması neticesinde gelinen nokta işlenmiştir. Türk edebiyatında Türk-Ermeni ilişkileri ilk olarak Osmanlı Dönemi'nde romana konu olmuş, sonraki süreçte de yeni yaşanan hadiseler ışığında günümüze kadar konu olmaya devam etmiştir. Bu romanlarda Ermeniler kimi zaman figüran kimi zaman karşıt güç kimi zaman romanın başkahramanlarından birisi olmuşlardır.

Türk romanının başlangıcından günümüze kadar Ermeniler, romanların şahıs kadrosunda zaman zaman yer almışlardır. *Jönler* (Bekir Fahri), *Jön Türk* ve *Müşahedat* (Ahmet Mithat), *Bir Kadının Hayatı* (Mehmet Celal), *Şipsevdi*, *Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç*, *Tesadüf* (Hüseyin Rahmi), *Hizmetçi Belası* (A. Rıfki), *Yorgun Savaşçı*, *Büyük Mal* (Kemal Tahir), *Küçük Ağa* (Tarık Buğra), *Kanlı Topraklar* (Orhan Kemal), *Demirciler Çarşısı Cinayeti* (Yaşar Kemal), *Haçin* (Zebercet Coşkun), *Figân* (Ahmet Günbay Yıldız), *Nar Ağacı* (Nazan Bekiroğlu) bu romanlardan bazılarıdır (Belge, 2013; Gökçek, 2006; Solak, 2008). Bu romanların çoğunda da Ermeniler, birkaç roman hariç, bir hasım kahraman olarak ele alınmamıştır.

Türk romanı için Türk-Ermeni ilişkileri Türkler ile Ermeniler arasında yaşanan yeni hadiselerle de yeni bir boyuta taşınmış ve 1951 yılından sonra soykırımın hukuki olarak literatüre girmesiyle birlikte soykırım penceresi altında dillendirilmeye başlanmıştır. Bu dillendirmenin içerisinde özellikle 1915 Tehciri soykırım yaftası ile yaftalanmaya çalışılırken Şubat 1992 yılında yaşanan ve gerçek bir soykırım hâdisesi olan Hocalı Katliamı uluslararası arenada görmezden gelinmeye çalışılmıştır. Buna karşın sanat, bu drama uluslararası hukuk kadar uzak kalamamıştır. Türk edebiyatında *Karanfil* (Osman Gazi Kandemir), *Tigranizm Hocalı'da* (Eluca Atalı), *Hocalı Feryadı* (Ulduz Kasım), *Vatansız Çiçekler* (Sedat Serdaroğlu), *Hocalı Bir Soykırımın Anatomisi* (Gurban Hüseyinov), *Katliam Hocalı'da Kanlı Gece* (Aliğa Ceferov), *Sarıtel* (Zeynep Batımor), *Hocalı'nın Kurdeleli Anahtarı* (Ziyad Guliyev-Dilbar Guliyeva), gibi eserlerde Hocalı Katliamı ele alınmış ve yaşanan trajedinin vahameti yazarların bazılarının da kendilerinin tanık olduğu olaylardan yola çıkarak kurmaca gerçekliğin bir parçası hâline getirilmiştir. Bu noktada Hocalı'da neler yaşandığına kısaca değinmek incelenecek eserin tarihî arka planını anlamayı kolaylaştıracığından önem arz etmektedir

5. I. Karabağ Savaşı ve Hocalı Katliamı

Karabağ, Azerbaycan'da Kür ve Aras Irmakları ile Gökçe Göl arasında bulunan ve tarihte "Aram" diye anılan topraklar içindeki dağlık bölgenin adıdır. Aynı zamanda bölge burada aynı isimle kurulmuş bir Türk hanlığı ile de anılmaktadır.

Karabağ Hanlığı'nın kurucusu Penah Ali Han'dır. Penah Ali Han'ın ölümünden sonra yerine oğlu İbrahim Halil Han geçmiştir. Ondan sonra da Mehdi kulu Han Karabağ Hanlığı'nın yeni yöneticisi olmuştur. Hanlığın 1749'da başlayan macerası 1822 yılındaki Rus istilasına kadar devam etmiştir. Karabağ Hanlığı'nın bağımsızlığının sona ermesiyle birlikte başlayan süreç Ermenistan Devleti'nin kurulmasına zemin hazırlamıştır. Bu süreçte de Karabağ Meselesi ve Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki ayrılığın tohumları atılmıştır (Özçelik, 2017). Tarihte yaşanan bu hadiselerin yarattığı çatlaklar zaman içerisinde kapanmak yerine Türkler ve Ermeniler arasında yaşanan birçok hadise ile daha fazla derinleşmiştir. Daha sonra 1988 Şubat'ında başlayıp 1994 Haziran'ına kadar sürecek olan Dağlık Karabağ sorunu ortaya çıkmıştır.

"Dağlık Karabağ farklı etnik grupların iç içe yaşadığı istikrarsız bir bölgedir. Silahlı çatışmaların hız kazandığı yıllar ise 1991 sonrası dönemdir. Üç Kafkas Cumhuriyeti 1991'den beri bir yandan devletlerini kurumsallaştırırken, diğer yandan uluslararası kapitalist sistemle bütünleşme çabası

içinde olmuşlardır. Başka bir deyişle, Sovyetler Birliği döneminde etnik unsurlar göz önüne alınmaksızın çizilen sınırlar neticesinde çıkan uyumsuzluk, bu geçiş döneminde siyasal ve ekonomik istikrarsızlıkla sonuçlanmıştır.

Karabağ çatışması, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından önce başlamıştır. Birliğin dağılmasından sonra bağımsız devletlerarası çatışmaya dönüşmüştür. Soğuk Savaş dönemi sonrası en yıkıcı bölgesel savaşıardan biri olmuştur. Savaşta 1 milyon Azerbaycan vatandaşı mülteci (kaçkanlar) durumuna düşmüş ve Azerbaycan topraklarının % 20'si Ermeni işgaline uğramıştır. Karabağ ve Hocalı'da Rusya'nın desteğini alan Ermeniler insanlık tarihinin en utanç verici soykırımını gerçekleştirmişlerdir. 1994 yılında ateşkes imzalanırsa da sorunun çözümüne yönelik barış süreci devam etmektedir.” (Aslan, 2010: 2)

Bu işgal sürecinde Ermenilerin yaptıkları kırımlardan en göze çarpanı Hocalı Katliamı olmuştur. Hocalı Katliamı, Karabağ bölgesinde yaşanan tüm katliamların sembolü durumuna gelmiştir (Özkaraman, 2010: VIII). 2020 yılında yaşanan ve Azerbaycan'ın zaferiyle sonuçlanan II. Dağlık Karabağ Savaşı da yaşanan bu trajik hadiselerin bir uzantısı olarak ortaya çıkmıştır. Büyük bir kısmı işgalden kurtulan Dağlık Karabağ'dan göç etmek zorunda kalan bir milyona yakın Azerbaycan vatandaşı, bu zaferle topraklarına yeniden kavuşmuştur. Bu yerler arasında Hocalı da vardır. Artık Ermenilerin yaşadığı Hocalı'da yeni yapılan planlara göre Ermeniler ve Azerbaycan vatandaşlarının bir arada yaşaması öngörülmektedir (URL-3). Yaşanan bu yeni gelişmeler ve yeni gerçeklik elbette tarihte yaşanan suçun boyutunu hafifletmemektedir. Öyle ki Azerbaycan Parlamentosu 1994 yılında Hocalı'da yaşanan katliamı “soykırım” ilan etmiştir (URL-4). Ayrıca Hocalı'da yaşananları Meksika, Macaristan, Pakistan, Kolombiya, Çek Cumhuriyeti, Bosna Hersek, Honduras, Peru, Sudan ve İslam İşbirliği Teşkilatı da “soykırım” olarak tanımıştır. Bunlara ek olarak Hocalı Katliamı beş ülke parlamentosunda kınanmış; ABD'de 16 eyalet meclisi, yaşananları “soykırım” olarak kabul etmiştir. Türkiye ise Hocalı'da yaşanan hadiseleri resmiyette “katliam” olarak ifade etmiştir (Eyvazlı, 2019: 161).

Hocalı Katliamı, 25 Şubat 1992 senesinde Ermenilerin 366'ncı Rus alayı ile Dağlık Karabağ'daki Hocalı kasabasına saldırısı neticesinde gerçekleşmiştir. Hocalı kasabası Ermeniler tarafından tamamen yakılmış, resmî bilgilere göre kasabada yaşayan 613 Azerbaycan Türkü katledilmiştir. Katledilenlerden 106'sı kadın, 63'ü çocuk ve 70'i de yaşlıdır. Cesetlerin çoğu yakılmış ve 76'sı çocuk 487 kişi de ağır yaralanmıştır. Türlü işkencelere maruz kalan 1.275 kişi de esir alınmış, bu esir alınanlardan 800 kişi daha sonra serbest bırakılmıştır. Ancak geriye kalan 500'e yakın Azerbaycan Türkü'nün akıbeti hâlâ belli değildir (URL- 5).

26 Şubat 1992 tarihinde Hocalı'da yaşayan bir grup Azeri Türkü'nün Ermeni askerî birlikleri tarafından katledilmesi vakasının henüz uluslararası alanda tam bir tanım bulamamış olması ise her yıl soykırım nidaları atan sözde insan hakları muhafızlarının ve demokrasi bekçilerinin utanç kaynağıdır. Soykırım gibi bir kavramın dahi kasıtlı bir biçimde belli etnik grupları hedef alarak kullanılması ve belli milletleri yaftalamak maksadıyla siyasete alet edilmesi kavramın ortaya çıkış amacıyla bağdaşmamaktadır. Bu kavram bir suçun önlenmesi, cezalandırılması maksadıyla uluslararası hukukun bir parçası olmuştur. Milletleri zan altında bırakmak uluslararası arenada belli toplumları karalayarak insanları kin ve nefret duygularına sürüklemek maksadıyla kullanılması medeni ölçütlerle izah edilememektedir. Uluslararası hukukun temel amacı din, dil, ırk ayrımı gözetmeksizin herkes için adaleti sağlamaktır. Soykırımın bir suç olarak uluslararası hukukta kabul edilmesi de bu amaca hizmet etmek maksadını taşımamalıdır. Bu bakımdan soykırım gibi tartışmalı bir konunun da romancının gözünden kaçması mümkün değildir. Uluslararası hukukun sahip çıkmadığı Hocalı Katliamı'nda hayatını kaybeden masumların dramı romanlar aracılığı ile dile getirilmeye devam etmektedir. Bu romanlardan birisi de *Hocalı'nın Kurdeleli Anahtarı* isimli romandır.

6. Bir Soykırım Romanı Olarak *Hocalı'nın Kurdeleli Anahtarı* Romanının Çözümlemesi

İlk baskısını 2015 yılında yapan *Hocalı'nın Kurdeleli Anahtarı* romanı, Hocalı Katliamı'nın tanıklarından olan Dilbar Guliyeva ve Ziyad Guliyev tarafından kaleme alınmıştır. 1992 yılında yaşanan Hocalı Katliamı'nın Eldar isimli çocuk karakterin gözünden anlatıldığı romanda bir ailenin katledilmemek için verdiği hayat mücadelesi işlenmiştir.

Kahraman ve aynı zamanda izlenimci bakış açısıyla kaleme alınmış olan romanda bir çocuğun katliam, ölüm, işkence gibi ağır hadiseler içerisinde örselenmiş bilincinin dışı vurumu ön plana çıkmış yer yer tüm çıplaklığı ile okura gösterilmiştir. İç ve dış mekânların ayrıntıya girilmeden aktarıldığı romanda olaylar Hocalı kasabası ve çevresinde geçmektedir. Genel anlamda romanda olayların değişmesiyle beraber mekânların da olaylara uygun bir biçimde değiştiği görülür. Mekânlarda neşenin yerini hüznün, aydınlığın yerini karanlığın aldığı bir atmosfer hâkimdir. Eserde mekânlar roman kişilerinin psikolojisini yansıtması bakımından başarılı şekilde kullanılmıştır. Romanda zamanın bazı bölümlerde belirgin bir biçimde verildiği görülmektedir. Bazı kısımlarda da akşam, sabah, yaz, sonbahar, kış gibi kesinlik ifade etmeyen kavramlarla zaman vurgusu yapılmıştır. Ayrıca romanın hemen başında geriye dönüş tekniğinin kullanıldığı görülmektedir. Romanda olaylar bir çerçeve hikâyenin içerisinde geçmektedir. Olayların geçtiği asıl zaman Hocalı Katliamı'nın yaşandığı Şubat 1992 tarihidir. Ancak genel anlamda 26 Ocak 1992 tarihinden 2010'lu yıllara kadar uzanan bir zaman diliminden bahsetmek mümkündür. Birinci kişi anlatıcının hâkim olduğu ve toplam yirmi bölümden oluşan romanın özeti şu şekildedir:

6.1. *Hocalı'nın Kurdeleli Anahtarı* Romanının Özeti

Hocalı Katliamı'ndan kurtulmuş olan Eldar, kendisiyle beraber katliamdan kurtulan amcasının kızı Maral ile evlenmiştir. Çiftin üç yaşında bir kızları vardır. Maral'ın babası tarafından büyütülen Eldar psikolog, Maral da İngilizce öğretmeni olmuştur. Bir televizyon kanalında yaşadığı trajediyi anlatmak için konuk olarak çağrılan Eldar, bir psikolog olarak "Savaşın Suçlusu kim?" sorusu sorulursa vereceği cevabı düşünür ve ilk kez kızı Zeynep ve eşi Maral için savaş suçlusu aramaya karar verir ve o suçluları bulmak için çocukluğuna geri döner.

Eldar'ın 65 yaşındaki babası mide kanseridir ve hasta yatağında ölümü beklemektedir. SSCB dağılmış, Eldar ve ailesinin yaşadığı Hocalı kasabasının etrafı 20 Ocak 1992 tarihinde Azerbaycan Ordusu Daşaltı Operasyonları'nı kaybedince düşman askerleri ile kuşatılmıştır. Eldar, 20 Şubat 1992 tarihinde yaşadıklarını hatırlar. Hocalı halkı düşman kışkırmada kasabayı terk etmeye zorlanmaktadır; ancak Eldar ve ailesi, babası Elman ölüm döşeginde olduğu için kasabayı terk edemez. Eldar'ın ailesi; 17 yaşındaki ablası Cavidan, annesi, 5 yaşındaki Maral, Maral'ın annesi Zeynep, 84 yaşındaki Zehra ninesi, babası Elman ve amcasından oluşmaktadır. Eldar'ın babası 25 Şubat 1922 tarihinde kanserden öldükten sonra Eldar'ın amcası, kızı Maral ile vedalaşır ve Ermenilerle savaşmak üzere direnişe katılır. Eldar ve ailenin geri kalanı da Hocalı'dan kaçmak zorunda kalır; çünkü Ermenistan Ordusu Hocalı'yı tank ateşine tutmuş askerler kasabada yakaladıkları insanları öldürmektedir. Maarif Amca ve Eldar'ın ailesinin de içinde olduğu on bir kişilik bir grup zorlu bir kaçış yolculuğuna başlar. Kafile izini kaybettirmek için Ketik Ormanı'na girer. Ketik Ormanı'nda başlayan ölüm kalım mücadelesi ve kovalamaca devam ederken gelini Zeynep'in sırtında çayın sularından geçen Zehra Nine, sırtına isabet eden kurşunla ölür. Zehra Nine'nin na'sını arkalarında bırakmak zorunda kalan kafile yola devam eder. Kafilenin yolculuğu gece yarısına kadar sürer ve dinlenmek için mola verirler. Birkaç saat dinlenen kafile tekrar yola çıkar. Beş altı saatlik yolculuk adeta yıllar geçmiş gibi gelmektedir. Ermeni askerlerinin silah sesi ve onlardan kaçan insanların sesleri daha yakından gelmeye başlar. Ermenilere yakalanan insanların sesini duyan kafile, daha hızlı ilerler. Maarif Amca

yolda Ermeniler tarafından öldürülmüş komşularını görür. Zühre Nine alnından vurulmuş, Zühre Nine'nin kızı Elmira göğsünden vurulmuştur ve ölüsü sadece dize kadar olan çorapları ile çıplak vaziyette bırakılmıştır. Kırmızı renkli kadife kumaş palto giymiş kadın ise sırtından vurulmuş kan gölü içerisinde yatmaktadır. Maarif Amca, Elmira'nın üzerine yanındaki elbiseleri alarak serer. Daha sonra kafiledekiler cesetleri arkalarında bırakırlar ve yola aç susuz, korku dolu bir vaziyette devam ederler.

Ertesi gün öğle saatlerine doğru Ketik Ormanı'nda Ermeni askerlerinden kaçmaya devam eden Eldar ve yanındakiler yeni cesetler görürler. Ormanın çıkışına yaklaştıkları sırada arkalarından gelen Ermeniler tarafından yakalanarak teslim alınırlar. Maarif Amca'yı yanlarına çağırarak Ermeni askerleri onu döverek tüm parasını alırlar ve onun kadınların bırakılmasına yönelik isteğini dikkate almazlar. Ermeni askeri, kadınların susması için Maarif Amca'nın ayağına kurşun sıkarak. David isimli Ermeni asker, Maarif Amca'nın eşi Gülşen Hala konuştuğu için Maarif Amca'nın ayağına bir kurşun daha sıkarak. Gülşen Hala'nın üzerindeki ziynet eşyalarını alan, kulağındaki küpeleri alırken kulağını yırtan Ermeni askerleri üzerindeki de parçalayıp kadını Maarif Amca'nın yanına gönderirler, sıra Maarif Amca'nın gelinine gelir. Nigar küçük bebeğini susturamaz. Karo ve David isimli Ermeni askerler Nigar'dan bebeği vermesini isterler. İri yarı küpeli zenci asker, çocuğu almaya çalışır. Nigar direnince Gülşen Hala harekete geçer ancak bu kahramanca hareket onun sonu olur ve David, Gülşen Hala'yı kafasının arkasından vurur. Ağaca bağlı olarak isyan eden ve ağlayan Maarif Amca çaresizce Ermeni askerlere tükürür. Bu arada küpeli zenci asker ve Karo, Nigar'dan zorla çocuğu almayı başarır. Karo yeni doğmuş çocuğu çırılçıplak soyar ve çocuğun derisi soğuktan kaskatı kesilir. Nigar'ın yalvarmaları fayda vermez. Torununu o hâlde gören Maarif Amca öfkeden, kahrından ulurcasına ses çıkarır ve sesi kesilmeyince küpeli zenci asker kafasına bir kurşun sıkarak. Nigar bir taraftan Maarif Amca'nın bir taraftan Gülşen Hala'nın yanına giderken çocuğunu Karo'nun elinden kurtarmaya çalışır ancak başaramaz. Karo, kafiledeki diğer kişilere üzerlerindeki her şeyi vermesini söyler. Nigar, elinde avucunda ne varsa verir ve Karo'dan çocuğunu kendisine geri vermesini ister. Karo; "Sana çocuğunu vereceğim", deyip bir ayağından zenci askerinin diğer ayağından kendisinin tuttuğu soğuktan donarak ölmüş bebeği ortadan ikiye ayırır ve zenci asker bebeğin elindeki parçasını Nigar'ın üstüne atar. Yaşadığı şokun etkisiyle aklını kaybeden Nigar, oğlunun cesedinin parçasıyla ormana doğru bilinçsizce yürümeye başlar. Ermeni askerler onun gitmesine izin verir. Geriye kalanları esir olarak alırlar ve Polis Şubesinin bodrum katına götürürler.

Yaşananlardan sonra aklını yitiren bir başka kişi de Meryem Hala'dır. Kadın karakolda yere yığılıp kalır ve çocukları Vüsal ve Çınara'yı dahi gözü görmez. Eldar'ın annesi Meryem'e yardım etmeye çalışınca Ermeni askerlerden birisi Eldar'ın annesini bacağından vurur. Karakolun koridorlarında yaşanan bu şiddet gösterisinden sonra Ermeni askerler kadın ve çocukları hücrelere atar. Ermeni askerler, Eldar'ın ablası Cavidan ve yengesi Zeynep'i hücreye atarken çok fazla zarar vermemeye çalışır. Bu durum Eldar'ın dikkatinden kaçmaz. Hücreye kapatılan Karabağlılar kendilerini cehennemde gibi hissederler. Gücü yerinde olanlar Eldar'ın annesini ayağa kaldırdıktan sonra Meryem Hala'ya yardım ederler. Herkes umudunu yitirmişken Eldar'ın amcasının küçük kızı Maral, hâlâ babasının geleceğine dair bir umut beslemektedir. Ermeni askerler birkaç saat ortalıkta gözükmez. Meryem Hala iyice çıldırması gibi davranmaya başlayınca iki Ermeni asker hücreye girer ve onu kollarından tutarak dışarıya çıkarırlar, bu sırada engel olmaya çalışan Zeynep'in karnına bir tekme atar ve Vüsal'ın da kafasına silahla vurarak ıslak döşemenin üzerine yıkarlar. Vüsal annesinin arkasından kapıyı yumruklar ancak fayda vermez. Birkaç saat sonra Ermeni askerler Meryem Hala ile geri dönerler. Kendisini öldürmeleri için yalvaran Meryem Hala'nın üstündeki giysilerinin çoğu çıkartılmıştır. Islak zemine uzanıp kalan Meryem Hala'nın gözünün biri morarmış ve dışarıda olan göğsünün üzerinde yanık izleri vardır. Kadının iniltileri sabaha kadar devam eder.

Ertesi gün Ermeni asker Karo, hücreye girerek içeridekileri bir hayvana davranır gibi dışarı çıkarır. Eldar, ablası, annesi ve Zeynep yengesi polis şubesinin bahçesine çıkarılır oradan tekmeler ve aşağılamalar eşliğinde başka bir yere götürülürler. Oğlu Vartan savaş esnasında öldürülen Anjela, ormanda aklını kaybederek kayıplara karışan Nigar'ın tutsak tutulan eşi Namık'ı oğlunun ölümüne karşılık kurban etmek için hücreden çıkarttırır. Bir sonraki sabah uyandıklarında Eldar ve ailesi Çınara'nın ölmüş olan annesi Meryem'i uyandırmaya çalıştığını görürler. Zeynep Yenge, Meryem Hala'yı kontrol eder ve öldüğünü söyler. İki asker Meryem Hala'nın ölmüş bedenini bir çuval gibi sürükleyerek dışarı çıkarır. Çınara ve Vüsal kendilerini yerde sürüklenen ölünün üzerine atar ve onu bırakmaz. Cesedi taşıyan askerlerden birisi Vüsal'ın kafasına doğrulttuğu silahı ateşler ve küçük çocuğun cansız bedeni annesinin üzerine düşer. Çınara kardeşinin öldürüldüğünü görünce donup kalır ve Ermeni askerler anne ve çocuğun cesedini götürür. Cavidan ve Eldar, Çınara'yı teselli etmek için yanına giderler.

Akşamüzeri Karo tekmeyle açtığı kapıdan içeri girer ve hücrede bulunanların üzerlerindeki elbiseleri çıkarmasını ister. Karo, Cavidan'ın iç çamaşırlarını da çıkarmasını ister. Kimse üzerindeki elbiseyi çıkarmayınca Karo, yanındaki gözlüklü askere işaret yapar ve asker elinde pense ile gelir. Karo, Eldar'ın saçından tutar ve pense ile başparmağının tırnağını çeker. Oğlunun acı çektiğini gören Eldar'ın annesi, Karo'nun yüzüne tükürür ve katil olduğunu söyler. Sakallı asker, silahı Eldar'ın annesinin başına dayar ve tetiği çeker. Gözleri sonuna kadar açılan kadın bir iniltiyle yere yığılır. Karo, daha sonra Eldar'ın bir diğer tırnağını kökünden çıkarır ve diğerlerine ayağa kalkmalarını yoksa Eldar'ın parmaklarını kesmeye başlayacağını söyler. Cavidan; "Tamam, bırakın", deyip ayağa kalkar. Karo, Eldar'ı bırakınca Eldar yüzüne tükürür ve o da silahının kabzasıyla Eldar'a vurarak çocuğu yere düşürür, daha sonra ayağı ile tırnağını çıkardığı parmağını ezmeye başlar. Bu olay üzerine Zeynep Yenge ve Cavidan üzerlerindeki elbiseyi çıkarır. Karo elindeki sigarayı Zeynep Yenge'nin göğsüne basar. Maral ağlayarak babasının hepsini öldüreceğini söyler. Sakallı Ermeni, Çınara'yı da getirir. Çınara da tüm elbiselerini çıkarır. Karo başına silah dayadığı kadınları dışarı çıkarır. Kapı kapandığında odanın içerisinde Maral, Eldar ve Eldar'ın annesinin cesedi kalır.

Maral ve Eldar akşam olunca Zeynep'in ve Cavidan'ın elbiselerini giyerek bir köşeye otururlar. Eldar annesinin cesedini de yanlarına alarak o şekilde uyumak ister ve Maral'la birlikte sürükledikleri annelerini de aralarına alarak uyurlar. Koridordan gelen sesler üzerine çocuklar uyanır. Maral, Eldar'a çocukça bir masumiyetle hiç Allah ile görüşüp görüşmediğini sorar. Çocuklar akşama kadar öylece beklerler ve götürülen kadınlardan geriye gelen olmaz. Arada Maral, babasının ne zaman geleceğini sorar. Ertesi gün Eldar, Ermeni askerinin tekmeleriyle uyanır. Annesinin cesedi götürülmüştür. Ermeni asker, çocukları tekmeleyerek koridora çıkarır. Eldar, Karo'yu görünce ablasına ve yengesine ne olduğu sorar. Karo, ablasını kazığa geçirdiğini söyler. Maral ve Eldar karanlık ve kapalı bir arabanın içerisinde Ağdam şehrinin Esgeran sınırındaki nöbet yerine getirilir. Ermeni askerler dövülmüş ve tırnakları sökülmüş esirlerle fotoğraf çektirir. Bu arada Eldar, amcasını görür ve yanına giderek ona sarılır. Elleri kırılmış, ayak parmaklarındaki tüm tırnakları sökülmüş olan Eldar'ın amcası; eşinin, yengesinin, annesinin ve yeğenin ölüm haberini alırken Ermeni askerler onlarla fotoğraf çektirmeye devam eder ve roman son bulur.

6.2. Tematik İnceleme

Hocalı'nın Kurdeleli Anahtarı Karabağ Savaşı'nda Ermenilerin Azeri Soykırımı isimli roman isminde de vurgulandığı üzere bir soykırım romanıdır. Tabii ki bir roman sadece isminden yola çıkılarak soykırım romanı olarak ifade edilemez. Ancak romanların isimleri de içerikleri hakkında okura bilgi veren temel kaynaklar olduğundan önemli bir referans noktası olarak kabul edilebilir. Özellikle bir romanın ağırlıklı olarak soykırım temasını işlemesi o

romanı soykırım romanı ya da soykırımı konu alan bir roman olarak tanımlamayı gerektirir. Ancak böyle bir yargıda bulunabilmek için birtakım ölçütler belirlemek gerekmektedir. Bu ölçütü belirlerken de uluslararası hukuktan yola çıkmakta ve evrensel kabullerden yararlanmakta fayda vardır. Buna istinaden *Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi* doğrultusunda millî, etnik, ırki veya dinî bir grubu, kısmen veya tamamen ortadan kaldırmak amacıyla işlenen suçlar soykırım olarak kabul edilecektir (Kavak, 2014: 16). İncelenen romanda da özellikle soykırım suçu olarak belirlenmiş olan suçlar tematik inceleme başlığı altında tespit edilecektir. Bu tespitler yapılırken doğrudan sözleşmenin maddelerinde belirtildiği gibi bir isimlendirmeye gidilmeyecek ancak ele alınan başlıkla sözleşmenin maddeleri arasındaki ilinti gözler önüne serilecektir.

6.2.1. Tecavüz

Tecavüz, hukuki boyutuyla birlikte dinî ve insani boyutu da olan bir kavramdır. Bir insanın rızası ve isteği dışında beden bütünlüğüne yönelik olarak yapılan saldırıların tümü tecavüz kapsamında yer aldığı gibi sadece beden bütünlüğüne yönelik saldırılar değil kişinin benlik bütünlüğüne yönelik yapılan saldırılar da tecavüz olarak değerlendirilebilmektedir. Bununla birlikte hukuki olarak tecavüz bir kişinin bedenine rızası ve isteği olmadan organ veya cisim sokulması durumudur ve nitelikli cinsel saldırı suçu kapsamında değerlendirilmektedir. “*Fıkıh literatüründe tecavüz bir erkeğin güç kullanarak zorla bir kadınla zina etmesi şeklinde tarif edilmektedir.*” (Yıldırım, 2018: 226, 229).

“Tecavüz yalnızca beden bütünlüğüne yönelik cinsel saldırıdan daha geniş bir anlama gelmektedir. Sınır aşımı kişinin yalnızca beden bütünlüğü ile sınırlı olmayıp kişinin bütünlüğü ile ilgilidir. Ayrıca tecavüz kelimesi mağdurun tecavüze uğradığında mahremiyetinin ve özgürlüğünün ihlal edildiği ve failin haddini aşarak mağdura saygı göstermediğinin örtük anlamını da içinde barındırmaktadır.” (Karacan, 2015: 116)

Hocalı'nın Kurdeleli Anahtarı romanında da tecavüz vakalarına rastlanmaktadır ancak tecavüz sahneleri doğrudan ifade edilmez. Romanda ilk olarak tecavüz vakasına Ketik Ormanı'nda rastlanır. Zühre Nine'nin kızı Elmira'nın üzerindeki elbiselerin çıkarılmış olması ve cesedinin yüzündeki ifade tecavüze uğradığını göstermektedir.

“Onun yanında uzanmış kadın çıplaktı. Göğsünün ortasındaki silah yarası küçük bir çukur gibiydi. Sanki gizemli ve parmağını üzerine bastırınca genişleyecekmiş gibi duruyordu. Kan kurumuştu. Kızın gözleri açıktı. Belirsizliğe bakıyormuş gibi gözlerini üzerime dikmişti. Soğuk ve anlamsızdı, aynı zamanda biraz dikkatle bakınca çok derin bir isyanın belirtisi vardı. Üzerindeki elbiselerin hepsi çıkarılmıştı. Sadece dize kadar uzanan çorapları ve siyah ayakkabısının bir teki ayağında idi. Bu Zühre Nine'nin kızı Elmira'ydı.” (Guliyev & Guliyeva, 2015: 133)

Romanın ilerleyen kısımlarında da tecavüz olgusuna rastlanır. Önce Nigar'ın çocuğunun ölümünü gördükten sonra aklını kaçıran Meryem Hala, hücrelerinden götürülerek tecavüze uğrar ve yaşadıklarının ağırlığıyla hücrelerine geri konulduktan sonra ölür. Daha sonra Zeynep, Maral ve Cavidan'ın üzerindeki elbiseler çıkarılarak hücrelerinden alınıp götürülmeleri, güzel ve genç oldukları için öldürülmemeleri ve sonraya saklanmaları da başlarına gelenin ne olduğunu üstü kapalı bir biçimde ifade etmektedir.

“Zeynep yengem ve ablam üzerindeki elbiselerin hepsini çıkardılar. Karo sigarasını Zeynep yengemin göğsüne basınca Maral ağladı. (...) Çınara tüm elbiselerini çıkardı. Zeynep yengem ve ablam titriyordu, ancak Çınara soğuğu hissetmiyormuş gibiydi. (...) Önden Cavidan gidiyordu, onun arkasından Zeynep yengem adımlarını zorla atarak yürüyordu. Sonra Çınara, hiçbir üşüme veya ağrı hissettiğini göstermeden odadan çıktı.” (Guliyev & Guliyeva, 2015: 194-195)

Eldar'ın ablası Cavidan'ın akıbeti ile ilgili Karo'ya sorduğu soru neticesinde “*Kazığa geçirdim ablanı.*” (Guliyev & Guliyeva, 2015: 202) şeklinde aldığı cevap da Cavidan ve diğer kadınların başına gelenlerin ne olduğunu göstermektedir.

Savaş ortamlarında karşılaşılan en adi suçlardan birisi de tecavüzdür. Tecavüz, soykırım suçunun içerisinde doğrudan ifade edilmese dahi 1949 Cenevre Sözleşmeleri ve 1977 tarihli Ek Protokollerde bir savaş suçu olarak ifade edilen tecavüzün, soykırım suçu olarak nitelendirilmesinde Bosna Savaşı'nda yaşanan kitlesel tecavüz vakaları etkili olmuştur (Kılıç, 2020: 139). Ayrıca *Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nin 2. Maddesi b ve d* fıkrasında ifade edilen eylemlerin gerçekleşmesi hususunda tecavüz, başvuru yöntemlerinden birisidir. Tecavüz grup üyelerine ciddi anlamda bedenî ve zihnî zarar verir. Bunlarla birlikte soyun babadan geçtiğine inanan gruplarda tecavüze uğrayan kadınların öldürülmeleri, intihar etmeleri ya da karşıt grup tarafından hamile bırakılmaları da kadın çocuğu doğursa dahi grubun varlığının devam etmesini engeller. Bu bakımdan kadınlara tecavüz edildikten sonra kadınların başlarına gelenler neslin devamlılığının engellenmesi sonucunu doğurarak bir soykırım gerçekleşmesine neden olur.

6.2.2. Kaçış

Soykırım romanlarında görülen temalardan birisi de kaçıştır. “*Kaçma (Stıvışma): Tehdidin bulunduğu bölgeden uzaklaşarak, ölüm veya yaralanma riskini azaltmayı hedefler. Örneğin birkaç yüz metre ötede bir bomba patladığını duyduğunuzda, neredeyse düşünmeksizin veya plan yapmaksızın aksi yönde kaçmanızı sağlayan tepki budur.*” (Kaya & Güçlü, 2021)

Savaşın olduğu ortamda savaşın yıkıcı etkilerinden uzaklaşmak isteyen sivillerin başvurduğu yöntemlerin başında gelen kaçış eyleminin içerisinde yer alanlar genellikle çocuklar, kadınlar ve yaşlılardır. Savaşamayacak durumda olan grubun güçsüz ve savunmasız bireylerinin hayatta kalmak adına savaş alanından uzaklaşmaya çalışması neslin devamlılığı açısından elzemdir. Bu bakımdan kaçış eylemi bir nevi soykırıma uğramamak adına girişilen zorlu bir yolculuk biçimidir.

“*Bu 3 tepki (don, kaç veya savaş), evrimsel süreçte oldukça erken bir dönemde evrimleşmiş ve insan da dâhil hayvanların neredeyse tamamına miras kalmıştır. En nihayetinde, var olan tüm canlıların yegâne biyolojik amacı hayatta kalmak ve üremektir. Bir diğer deyişle, bu ikisi haricindeki herhangi bir şeyi yapanların soyunu sürdürmesi mümkün değilken, bu ikisini yapmayı sürdüren birinin soyunu devam ettirme, dolayısıyla kendisine benzer bireylerle popülasyonu domine etme ihtimali çok daha yüksek olacaktır. Bunun önemli bir parçası da hayatta kalma başarısını tehdit eden tehlike unsurlarıyla mücadele etmek olduğu için, buna yönelik en temel tepkilerin çok erken bir dönemde evrimleşip, bütün canlılığa miras kalmış olması son derece makuldür (zira bunu yapamayanların soyu çoktan sona ermiştir).*” (Kaya & Güçlü, 2021)

Yukarıda da belirtildiği üzere kaçma eylemi temelde hayatta kalmak ve soyun devam etmesini sağlamak için yapılan bir eylemdir. Soykırım romanlarında soykırımdan kurtulmak için kaçan grupların soykırım gerçekleştiren grup üyeleri tarafından avlandığı, yakalanarak öldürüldüğü görülmektedir. *Hocalı'nın Kurdeleli Anahtarı* romanında da Eldar ve beraberindeki çocuklar, kadınlar ve yaşlılardan oluşan 12 kişinin Hocalı'dan kaçış maceraları ve Ketik Ormanı'nda yaşanan insan avı neticesinde öldürülmeleri, tutsak alınmaları ve işkenceye uğramaları önemli bir yer tutmaktadır.

“*Hepimiz var gücümüzle koşuyorduk. Hiç kimse düştüğü durumun gerçek boyutunu anlamıyordu. Sadece yeniden döneceğine bütün varlığıyla inanarak koşmaya çalışıyordun. Bazen arkadaki tehditkâr silah sesleri senin düşüncelerini, canını kurtarma çabalarını o kadar meşgul ediyor ki, zamanla geri dönüp dönmeme düşüncesini de unutturuyor. Şimdi hepimiz açtık, dün akşam yemek yememiştik ve soğukta donmuştuk. Ve biz Maarif Amca'nın o yorgun ve korku dolmuş gözlerine bakarak sadece umudumuzu onun bizi girdaptan kurtaracağına bağlamıştık. Hepimiz ona inanyorduk. Hepimiz onun arkasından gidiyorduk. Maarif Amca'nın tek derdi birkaç gün önce doğmuş ilk ve tek torunuydu. Oğlu savaştaydı, oğlu evladını emanet etmişti. Onu korumalıydı Maarif Amca. Onun için de her adım attıkça arkaya bakıyor, çocuğun durumunu öğreniyordu. Biz yarım saat ormanın içerisinde koştuk.*”

Artık silah sesleri duyulmuyordu. Ermeniler tarafından yakalanarak öldürülen insanların sesi de yoktu. Ancak biz tüm gücümüzle koşmaya, bu ormandan, korkulu ve lanetli Ketik'den Ağdam'a gidecek en yakın yolu bulmaya çalışıyorduk.” (Guliyev & Guliyeva, 2015: 129)

Yukarıdaki paragraflarda da görüldüğü üzere Eldar ve beraberindekiler hayatta kalmak için Ermenilerden kaçmaktadır. Zorlu koşullarda gerçekleşen bu kaçış sürecinin korku ve fiziksel acı gibi faktörlerle daha da ağırlaştığı görülmektedir. Eli silah tutanlar da geride kalıp savaşmaktadır. Kaçanlar korunmaya muhtaç olanlardır. Ancak romanın olay örgüsünde de görüleceği üzere bu kaçış başarıya ulaşmayacak ve kaçanların birçoğu düşman tarafından avlanacaktır. Kaçışın engellenmesi ile grup üyelerinin hayatta kalma ve nesillerini devam ettirme şansları da azalmıştır.

“Ve biz her an herhangi bir ağacın, herhangi bir patikanın kenarından çıkacak olan o eli silahlı, sakallı, köpek gibi gözleri olan Ermeni'den kaçıyoruz. Neyi kaçırdığımızı, kaçarak ne kazandığımızı bilmeden...”

Belki canımızı kurtarmak için kaçıyoruz.” (Guliyev & Guliyeva, 2015: 114)

6.2.3. Katliam (Kırım)

Türkçe Sözlük'te katliam, savunmasız insanların ya da tutsakların toplu olarak öldürülmesi olarak ifade edilmektedir (URL-2). Arapça “katl” kökünden gelen katliam sözcüğünün eş anlamlısı kırım sözcüğüdür. *Hocalı'nın Kurdeleli Anahtarı* isimli romanda da savunmasız insanların ve tutsakların toplu olarak öldürüldüğü görülmektedir.

Ayrıca katliam kavramı soykırım kavramının içerisinde de düşünülebilir. “*Katliamlar tekil olaylar olabileceği gibi bir etnik temizlik planının parçası olarak çoğul bir şekilde de gerçekleşebilir. Eğer katliamlar bir ırkı veya ulusu tamamen ortadan kaldırma amacı taşıyorlarsa bir soykırımın parçası olarak düşünülürler.” (URL-6)*

Romanda katliamın izleri aşağıdaki paragraflardan da anlaşılacağı üzere net bir biçimde görülür. Ketik Orman, kaçarken katledilmiş insan cesetleri ile doludur.

“Allah size lanet etsin! Bunlar ne yapmış!’ diye en önümüzde giden Maarif amca durdu.

‘Ne oldu?’ diye Gülşen Hala telaşla sordu, onun yanına geçtiği zaman patikanın ortasına serili öldürülmüş üç kişiyi gördü.

Bizim komşuydular yolda öldürülen üç kişi(...) Zühre Nine'yi alının ortasından vurmuşlardı. Buruşmuş göz kapaklarının kenarı kanla dolmuş, soğuk havada kurumuştular. Göz kapakları açıktı. Kahverengiydi. Soğuktu.

Onun yanında uzanmış kadın çıplaktı. Göğsünün ortasındaki silah yarası küçük bir çukur gibiydi (...) Kırmızı renkli, kadife kumaş palto giymiş bir kadın, yüzüstü patikanın kenarındaki kuşburnu ağacının yanına uzanmıştı.” (Guliyev & Guliyeva, 2015: 114)

Ormanda katledilmiş savunmasız kadın cesetlerini gören çocuklar ve diğer kadınlar bundan olumsuz biçimde etkilenirler ve bu katliamın bir parçası olmamak için kaçmaya devam ederler ancak onların başına daha kötüsü gelir.

“O küçük Türk'ü bana getir’, diye David küpeli zenciye eliyle işaret etti. (...) Nigar çocuğunu daha sıkı koynuna basıyor, kimseye vermeyeceğini, onun kendi çocuğu olduğunu söylüyordu. (...) Karo'yla küpeli zenci asker Nigar'ın elinden zorla çocuğu aldılar. Karo çocuğun üstündeki tüm giysileri çıkardı, o çıplak hâlde soğuktan donduğu için ağlıyor, ağlıyordu. Yeni doğmuş çocuğun derisi soğuktan kaskatı kesilmişti. Karo sanki tüysüz bir tavşan yavrusu tutmuş gibi çocuğu ellerinin üstünde havaya kaldırdı.

Nigar ağlıyor, kendini yerden yere vuruyor, bağıryordu. Onun bu çaresiz biçimde çocuğunu kurtarma çabası hiçbir sonuç vermiyordu.

‘Baba, yalvarıyorum, bebeğimi kurtar,’ diye Nigar kolları ağaca bağlanmış Maarif amcadan yardım istiyordu. (...) Maarif Amca'nın sesini kesmeyeceğini gören Karo hemen küpeli zenci askere baktı. Asker silahını Maarif Amca'nın kafasına doğrulttu ve ateş açtı. Gülşen halanın boynundan

çıkan kan volkanının aynısı Maarif Amca'nın kafasından da çıktı. (...) Karo artık ağlamaktan ve soğuktan ölmüş olan birkaç günlük bebeğin bir ayağından tutarak küpeli, zenci askere doğru salladı. Diğer ayağından zenci asker tutunca Karo çocuğu ortadan ikiye ayırdı. Çocuktan akan açık kırmızı kan karların üstüne damladı.” (Guliyev & Guliyeva, 2015: 155-158)

Maarif Amca'nın ve ailesinin katlediliş biçimi grubun diğer üyelerini derinden sarsar. Ancak yapılan katliam ve zulüm bu olayla bitmez. Geride kalanlar da benzer bir akıbetle karşılaşır. Eldar'ın annesi çocuklarını korumak isterken önce bacağından sonra kafasından vurularak öldürülür. Meryem Hala maruz kaldığı şiddet ve tecavüze dayanamayarak hayatını kaybeder. Namık, Anjela tarafından infaz edilmek üzere götürülür. Eldar'ın ninesi düşmandan kaçarken sırtından aldığı kurşun yarası ile ölür. Vüsal annesinin cesedini bırakmak istemediği için katledilir. Romandaki tüm bu ölümlere bakıldığında öldürülen insanların savunmasız olması ve tutsak olması yaşanan ölümleri birer katliam olarak tanımlamayı gerekli kılmaktadır.

6.2.4. Aşağılama

Aşağılama bir kişi ya da gruba karşı küçültücü davranışlarda bulunma eylemidir. Ayrıca aşağılama bir tür şiddettir. Şiddet genellikle fiziksel olarak düşünülmektedir. Ancak şiddet sadece fiziksel şiddet olarak ortaya çıkmaz. Şiddet psikolojik, sözel, cinsel ve davranışsal olarak da ortaya çıkabilmektedir. Soykırım romanlarında soykırıma maruz kalan bireylerin fiziksel şiddete maruz kalmakla birlikte sözlü olarak da şiddete maruz kaldığı, hor görüldüğü, hakarete uğradığı, psikolojik olarak da yıpratıldığı görülmektedir.

“Maarif Amca'nın sağ ayağına silahı dayadı ve ateş açtı. Maarif amcadan yine aynı tiksindirici ve insanın kanını donduran ses çıktı. 'Kim konuşursa, bedelini sen ödeyeceksin!' diye Maarif amcanın yüzüne baktı ve tükürdü. Onun yüzüne tükürmesiyle sanki hepimiz durumun vahşetini, karşımızdaki düşmanın, insanın, kölenin amansızlığını, gaddarlığının boyutunu daha açık bir biçimde görebildik. Aslında bu kadar ölümlerin, katliamın içerisinde bir de insanın bu şekilde aşağılanması bizi daha çok parçalamıştı.” (Guliyev & Guliyeva, 2015: 152-153)

Romanda Maarif Amca'nın yanında Gülşen Hala'nın ve yeni doğmuş torununun da aşağılandığı görülür.

“Karo kahkahayla güldü ve Gülşen halanın elbiselerini keserek göğüslerini dışarı çıkardı. 'Bunlar çok yaşlı,' dedi.”

“'Yok. O Türk piçini doğurmuş. Onu öldürmek lazım,' dedi ve eline bulaşmış çocuğun kanını kokladı 'Yok. Bırak... Bırak ormanda Hocalı'dan kaçanlar onu görsünler,' dedi ve kahkaha atarak güldü.” (Guliyev & Guliyeva, 2015: 154)

Gülşen Hala'nın başına gelenler ve Nigar'ın çocuğuna karşı yapılan hakaret de bir tür şiddet biçimidir. Bu örneklerde de görüldüğü üzere grup üyelerine sadece fiziksel açıdan zarar verilmez zihni açıdan da zarar verilir. Nigar, bebeğinin başına gelenlerden sonra aklını kaybeder.

6.2.5. Esaret

Esaret ya da tutsaklık savaşta düşman eline düşme durumudur. Soykırımın konu alındığı romanlarda savaştan kaçanların ya da savaşan kişilerin düşman tarafından yakalanarak farklı sebeplerle esir alındıkları görülür. *Hocalı'nın Kurdeleli Anahtarı*'nda da esaret ile karşılaşmaktadır. Normalde romanda Ermeni askerlerinin kimseyi esir almak istemediği, herkesi öldürmek istediği görülür ancak yakaladıkları kişileri takas aracı olarak kullanmak ve kadınlardan güzel olanlarına tecavüz etmek için ayırdıkları ve esir olarak aldıkları görülmektedir. İnsanlar özgürlüklerinden mahrum edilerek hapsedilmekte ve bu hapis sırasında da türlü işkencelere maruz kalmaktadır. Bu bakımdan esaret de bir şiddet biçimi olarak değerlendirilmelidir.

“Nigar’ın gittiği patikadan birkaç Ermeni askeri geldi. ‘Bize çok esir lazım. Yukarıdan söylediler. Çoğunu değiştirecekler, onun için öldürmeyin,’ dedi. ‘Üstlerinden bir şey buldunuz mu? Diye başka bir gözüllü adam sordu.” (Guliyev & Guliyeva, 2015: 161)

Ermeni askerler Eldar ve beraberindekilerden geriye kalanları esir olarak alırlar. Meryem Hala, Vüsal, Çınara, Eldar’ın annesi, Eldar, Cavidan, Zeynep Yenge ve Maral esir olarak Esgeran Polis Şubesinin bodrum katında hücrelere konurlar. Bu esaretleri sırasında sürekli tartaklanır; hakarete, tacize, tecavüze, işkenceye uğrar ve öldürülürler. Romanda bu isimlerin yanında Eldar’ın amcasının ve Maarif Amca’nın oğlu Namık’ın da esir düşmüş ve işkenceye maruz kalmış olduğu görülür.

6.2.6. İşkence

Hocalı'nın Kurdeleli Anahtarı isimli romanda okurun karşısına çıkan önemli temalardan birisi de işkencedir. Romanda Ermenilerin yakaladıkları savaş esirlerine ve sivil halka karşı türlü işkenceler uyguladıkları görülür. İşkence, *Türkçe Sözlük*'te şu şekilde tanımlanmaktadır: “1. Bir kimseye maddi veya manevi olarak yapılan aşırı eziyet. 2. Düşüncelerini öğrenmek amacıyla birine uygulanan eziyet: 3. Aşırı gerginlik, sıkıntılı durum, azap. 4. Vidalı bir tür sıkıştırma aracı.” (URL-2)

Birleşmiş Milletler İşkencenin Önlenmesine İlişkin Sözleşmesi ise işkenceyi şu şekilde tanımlamaktadır:

“‘İşkence’ terimi, bir şahsa veya bir üçüncü şahsa, bu şahsın veya üçüncü şahsın işlediği veya işlediğinden şüphe edilen bir eylem nedeniyle, cezalandırmak amacıyla, bilgi veya itiraf elde etmek için veya ayırım gözetin herhangi bir sebep dolayısıyla bir kamu görevlisinin veya bu sıfatla hareket eden bir başka şahsın teşviki veya rızası yahut onayıyla uygulanan fiziksel veya ruhsal ağır acı veya ıstırap verici bir eylem anlamına gelir.” (Anayurt, 2008: 426)

İşkencenin bu tanımlarının yanında bir de yapılış amacı vardır. İşkencenin yapılış amacı ise temelde aşağıda belirtilen sebeplere dayanmaktadır.

“Ölümün işkence yoluyla mahkûma sunulmasının haz alma, intikam alma, otorite kurma, yok etme, kıskançlık gibi birçok farklı amacı vardır. Ancak bu amaçlar içerisinde en politik olan etken mahkûm üzerinde otorite kurmak, yani bir nevi köle düzeni oluşturmak amaçlı işkenceye maruz bırakmaktır.” (Dündar, 2019: 26).

Hocalı'nın Kurdeleli Anahtarı romanında işkencenin haz almak, yok etmek ve mahkûm üzerinde otorite kurmak için gerçekleştirildiği görülmektedir.

“Karanlık ve dar koridorun sonundaki odaya getirilene kadar bizi sanki gelecekte karşılaşacağımız işkencelere hazırlıyorlardı.” (Guliyev & Guliyeva, 2015: 161) diyen Eldar kendisi de işkenceye maruz kalır.

“Asker odadan çıktı. Sonra elindeki penseyle geri döndü.

‘İt. Ulan parmağını getir,’ dedi Karo. Sonra benim başparmağımı sıkıca tuttu. Pensenin ağzını tırnağıma geçirdi ve çekti. Sanki o pis kokulu, iri ellerini göğsümden içeriye salarak kalbimi yerinden çıkarmıştı. Ağrıya dayanamıyordum. Annem ağlıyordu.

‘Bırak yavrumu! Köpekler! diye bağıırıyordu. Sonra o şişmiş, hareket etmeyen ayağını çekerek Karo’nun yanına geldi. Onun yüzüne tükürerek, ‘Allah senin bu yaptıklarını yerde koymaz. Katilsin sen!’ dedi.

Sakallı asker elindeki silahı annemin kafasına dayadı. Tetiği çekti ve saçlarının arasından kırmızı kan aktı. Gözleri sonuna kadar açıldı. Bir inilti duyuldu. Sonra yere uzandı.” (Guliyev & Guliyeva, 2015: 193-194)

Eldar’ın annesinin öldürülmesi de Karo’yu durdurmaya yetmez ve Eldar’ın diğer tırnağını da kökünden söker. Sonra kadınlara üzerlerindeki çıkarmazlarsa Eldar’ın parmaklarını keseceğini söyler. Kadınlar üzerlerindeki elbiseleri istemeyerek de olsa çıkarmak

zorunda kalır. Romandaki işkenceye dair unsurlar bunlarla da sınırlı değildir. Namık'ın yüzündeki büyük yara izleri ve gözünün birisinin çıkarılmış olması, Eldar'ın amcasının tüm ayak tırnaklarının çıkarılmış ellerindeki parmakların kırılmış olması onların da savaş esiri olarak işkenceye maruz kaldığını gösterir.

6.2.7. Millî Kimliğe Saldırı (Etnik Sebeplerle Grup Üyelerini Öldürme)

Süleyman Yıldız'ın tanımlamasına göre kimlik, “*Sosyal bazda kişinin sahip olduğu kültüre bağlı olarak bir var oluş ve ifade biçiminin en yalın hâlidir. Kimlik kavramının bireysel olan içeriğinin yanı sıra toplumsal özellik kazanarak ulusal ve millî ölçekte kullanımı birey ve toplum etkileşimini sosyo-kültürel yönde etkilemekte ve yönlendirmektedir.*” (2007: 9).

Kimlik, bireysel açıdan kişinin sorduğu ben kimim sorusunun cevabıdır. Bu cevap da genellikle kişinin ait olduğu yerin, grubun ifadesi iken daha basit bir ifadeyle kişinin kendisini ayırt edici veya benzer özellikleriyle bir dayanak noktası seçerek tanımlaması ve evrendeki yerini belirleyerek anlamlandırmasıdır. Bireysel kimliğin ortaya çıkış mantığına benzer olarak ortaya çıkan millî kimlik, birbirine benzerlikleri bulunan bireylerin bir araya gelmesiyle oluşur. Bir araya gelen bu bireylerin oluşturduğu grup ayrıca kendisini, farklı özellikler barındırarak bir araya gelmiş öteki gruplardan ayırıştırarak konumlandırır.

“*Nüfus kütüğündeki soy sop ilişkileriyle, kişiye özgü ad, cins, evlilik, askerlik, sabıka, bilgilerini bir araya getiren kimliklerimiz de vardır. Bu kimliğe, ötekilerden ayırmak için ‘Ulusal kimlik’ denir. (...) Ulusal kimlik, kökeni itibarıyla, milliyetçilerin tanımladığı bir kimlik özdeşimini ve bilincini içerir.*” (Yıldız, 2007: 13). Bu ortak bilinç ve kimlik özdeşimini meydana getiren birtakım özellikler vardır. Bir millî kimliğin oluşabilmesi için gerekli olan bu unsurların temel olanlarını Anthony Smith şu şekilde ifade eder: (1) ortak bir tarihsel toprak yahut yurt kavrayışı, (2) ortak mitler ve tarihsel bellek, (3) ortak bir kitlesel kamu kültürü, (4) bütün fertler için bağlayıcı bir hak ve ödevler sistemi ve (5) ortak bir ekonomidir (Smith, 1988).

Hocalı'nın Kurdeleli Anahtarı'nda David, Karo ve Anjela isimli roman kişileri, etnik sebeple kin ve düşmanlık sergilemektedir. Romanda Karo ve David'in “*Türk kahpesi! (...) Türk piçisi*” (Guliyev & Guliyeva, 2015: 152-160) gibi küfürlerle doğrudan millî kimliğe hakarete buldukları görülür. Ayrıca roman kahramanlarından Anjela'nın da Türk kimliğinden nefret ettiği şu diyaloga gözler önüne serilir:

“*Senin anneni görebilsem, onun da kafasını yüzüp kurban ederdim, diye anneme bağırdı.*

'Neden?' dedi annem ağzını zorla açarak.

'Çünkü siz Türklerden hep nefret ettim. Senin annenin sizin eski giysileri bize acıyarak verdiği günlerden beri sizden hep nefret ediyordum, dedi.'” (Guliyev & Guliyeva, 2015: 185-186)

Anjela bu nefreti yüzünden Karo'dan Eldar'ın annesine daha fazla azap çektirmesini ister. Anjela'nın kendisine yardım etmiş insanlardan nefret etmesi onların kendisine acımasının yanında etnik temellidir. Bu romanda doğrudan millî kimliğe saldırıldığı ve bu millî kimlik sebebiyle bir grubun üyelerinin diğer grubun üyelerinden nefret ettiği ve onları öldürdüğü görülmektedir.

6.2.8. Dinî Kimliğe Saldırı (Dini Sebeplerle Grup Üyelerini Öldürme)

Hemen her toplumda veya toplumsal ortamda mevcut olan kimlik kategorileri ile din ve değerler arasında bir ilişki vardır. Din bir toplumun kültürünün şekillenmesinde kültürel değerlerinin oluşmasında ve aktarılmasında çok önemli bir işleve sahiptir. Din, sosyo-kültürel ortamda bireysel değerlerin temel kaynağını oluşturmakla birlikte toplumsal ve kültürel kimlik kategorilerinin tespit edilmesinde ve muhafaza edilmesinde de önemli bir görev üstlenmektedir (Coşkun, 2003: 6).

Dinin üstlenmiş olduğu bu görevler onun toplum mekanizmasındaki önemini artırmaktadır.

“Dinin, kimliğin şekillenmesinde en etkili olan aidiyet boyutlarından birisi, belki de en önemlisi olduğu açıkça görülebilmektedir. Ancak, dinin, toplumsal ve kültürel kimlik açısından hem birleştirici hem de parçalayıcı rolünün zaman zaman birlikte etkin olduğunu hatırlamakta fayda vardır. Din çift yönlü kesen bir kılıç gibidir.” (Türkkan, 2011: 43)

Dinin bu anlamda üstlenmiş olduğu parçalayıcı rol de savaş gibi ortamlarda kendisini daha belirgin bir biçimde hissettirmektedir. Soykırımı konu alan romanlarda da dinin daha çok bu parçalayıcı rolünün devreye girdiği ve bir grup ile diğer grup arasında yaşanan savaşta bir dayanak noktası olarak kullanıldığı görülmektedir. Grup üyelerini bir arada tutarak birleştirici bir rol oluştururken iki farklı grubun kendi içlerinde konsolide olarak birbirlerine olan düşmanlıklarının pekiştirilmesinde de aracı olarak kullanılmaktadır. Bu romanda da David'in Karo'nun yaptıklarını Hristiyanlık adına yaptığını ifade etmesi karşı grup üyelerinin dinî sebeplerle öldürüldüğünü gözler önüne sermektedir. Bu cinayet ve katliam gerekçesi de soykırım suçu olarak kabul edilebilecek bir suçtur.

“Karo, o çocuk katili, acımasız şeytan durmadan gülümsüyordu. ‘David, tüm yüzyıllar boyu tarih bunu konuşacak,’ diyordu.

‘Sen büyük bir iş yapıyorsun. Sen ‘haçın hatırı’ için savaşıyorsun, diye David onu daha da sevkendiriyordu.

Bense, babamın haçla ilgili, Hristiyanlıkla ilgili anlattığı tüm bilgilerle, İsa'nın başkalarının azaplarını çekmek için haç taşınmasıyla, yeni doğmuş çocuğun ayaklarından tutarak ikiye ayrılması arasında hiçbir ilişki bulamıyordum.” (Guliyev & Guliyeva, 2015: 164)

6.2.9. Travma

Bir bireyin yaşadığı olumsuz fiziksel ve psikolojik olayların kişide açtığı tahribatı ifade etmek için kullanılan travma kavramını Özen şu şekilde ifade etmektedir: *“Travma kavramı bireyin ruhsal ve bedensel varlığını çok değişik biçimlerde sarsan, inciten, yaralayan her türlü olayı adlandırmak için kullanılmaktadır.”* (2019: 364).

Soykırım romanlarında okurun karşısına çıkan önemli tematik unsurlardan birisi de travmadır. Özellikle soykırım suçuna maruz kalan ve hayatta kalmayı başarabilmiş bireylerin yaşadıkları toplumsal yok oluştan kurtulma serüvenleri onların hayatlarında derin izler bırakmakta ve bu derin izlerin etkileri öyle ki psikolojik ve genetik aktarımla kendilerinden sonraki nesillere dahi sirayet etmektedir. *Hocalı'nın Kurdeleli Anahtarı*'nda da Eldar'ın yaşadığı trajediyi unutamadığı ve aradan yıllar geçmesine rağmen hâlâ annesinin, ablasının, yengesinin, ninesinin, arkadaşlarının, komşularının katledilişinin zihninde bıraktığı elem hatıra ile yaşadığı görülmektedir. Aradan yıllar geçmiş olmasına rağmen hâlâ yaşananların suçlusunun kim olduğunu araması da yaşadığı travmanın boyutlarını gözler önüne sermektedir.

“İlk önce kan tatmak, gözyaşı tatmak, ayrılık tatmak, düşman tatmak...”

Ve bu tatların hiçbiri damağımızdan gitmez. Yani unutamaz insan bir anda gözünün karşısında tüm ailesinin ölümünü, evinin, toprağının elinden alınmasını, namusunun lekelenmesini...

Unutamaz, unutamamalıdır.” (Guliyev & Guliyeva, 2015: 123)

Yapılan tematik incelemede görüldüğü üzere *Hocalı'nın Kurdeleli Anahtarı* romanı konusu ve tematik unsurları bakımında genel olarak soykırım kavramı etrafında şekillenmiştir. Romanda yer alan tematik unsurlar değerlendirildiğinde bu tematik unsurların her birinin Hocalı'da yaşanan soykırım dramına vurgu yaptığı görülmektedir. Romanın başlığı romanın konusu hakkında bilgi verirken romanın içeriği de bu konu ile bütünlük teşkil edecek bir biçimde düzenlenmiştir. Romanda verilmek istenen mesaj hedefine ulaşmış; konusu, ana fikri ve teması ile bir soykırım romanı meydana getirilmiştir.

Sonuç

Soykırım bir toplumun kasıtlı ve planlı bir biçimde ortadan kaldırılması, yaşadığı topraklardan izinin silinmesi, dinî ve millî gerekçelerle katledilmesidir. Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nin Ocak 1951'de yürürlüğe girmesiyle birlikte soykırım suçu hukuki olarak tam anlamıyla bir zemine kavuşmuş ve özel bir kategori içerisinde değerlendirilerek müstakil bir hukuki nitelik kazanmıştır. Bu tarihten sonra yaşanan birtakım olaylar da hukuki anlamda soykırım suçu kapsamında değerlendirilmiştir. Bu olaylardan birisi de bu çalışmaya konu olan *Hocalı'nın Kurdeleli Anahtarı* isimli romanda anlatılan Hocalı Katliamı'dır.

Genel olarak soykırımı konu alan *Hocalı'nın Kurdeleli Anahtarı* romanında soykırım olgusu ile bağlantılı olarak şiddetin her türüsüne rastlanır. Fiziksel, psikolojik her türlü şiddetin görüldüğü romanda tecavüz, aşağılama, katletme, işkence yapma gibi şiddet eylemleri ön plana çıkmaktadır. Bu eylemlerin hepsinin bir araya gelmesi ile birlikte de bir topluluğun tamamen yok edilmeye, topraklarından tamamen koparılarak o topraklardaki izlerinin tamamen silinmeye çalışıldığı görülmektedir.

Hocalı'da yaşayan insanların başına gelenler soykırım suçu kapsamında ifade edilen eylemler ile birçok açıdan uyusmaktadır. *Hocalı'nın Kurdeleli Anahtarı*'nın alt başlığında yer alan *Karabağ Savaşı'nda Ermenilerin Azeri Soykırımı* ibaresi de romanın soykırım üzerine kaleme alınmış olduğunu ifade etmesi bakımından dikkate değerdir. Romanın içeriğinde de bu ifadenin tam olarak desteklendiği görülmektedir. Romanın kurgusunun baştan sona kadar soykırım suçunu anlattığı söylenebilir. Hocalı kasabasının tamamen Azerbaycan vatandaşlarından arındırılması; orada yaşayan insanların zorla yerlerinden edilmesi; kadın, çocuk, yaşlı demeden herkesin acımasızca katledilmesi; fiziksel, zihinsel şiddete maruz bırakılması; tecavüz ve işkence gibi yöntemlerle vücutlarının ve zihinlerinin zarara uğratılması ve fiziksel varlıklarının tamamen ortadan kaldırılmaya çalışılması ve bunların etnik ve dinî temellere dayandırılarak yapılması açık bir biçimde soykırım suçunun varlığını göstermektedir. Yukarıda sıralanan eylemlerden bir tanesinin dahi olması soykırım suçunun ortaya çıkması için yeterli iken Hocalı'da soykırım olarak nitelendirilebilecek birçok suç işlendiği bu roman nezdinde ortadadır.

Romandaki kişilerin büyük çoğunluğunun Hocalı'dan kaçmaya çalışırken öldürüldüğü görülmektedir. Romanın sonunda Eldar ile kaçan gruptan geriye Eldar ve Maral kalmıştır. Roman kişilerinin büyük bir kısmı öldürülmüş, öldürülmeyenler de ölümden daha beter bir vaziyete düşmüştür. Romanda şiddete, işkenceye ve tecavüze maruz kalanlar daha çok kadınlar olmuştur. Düşman; bebekleri ve çocukları dahi öldürecek, onlara işkence edecek derecede gözü dönmüş bir profilde anlatılmıştır. Ermeni askerlerinin Azerbaycan Türklerini öldürürken ve onlara işkence yaparken büyük bir zevk alıyormuş gibi tasvir edilmeleri ve merhamet duygusundan yoksun tavırları, yaşanan trajedinin daha sarsıcı olmasına neden olmuştur. İntikam duygusuyla dinî ve etnik gerekçelerle savunmasız insanları katleden Ermeni askerleri âdeta birer canavar gibi anlatılmıştır. Romanda sadece iyiler ve kötüler vardır. Ermeni askerlerin içerisinde iyilik ve merhamet belirtisine hiç rastlanmaz. Hocalı'dan kaçan halk da tamamen masum, savunmasız ve korumasız olarak ifade edilmiştir. Bu bakımdan romanda iyiler çok iyi, kötüler ise çok kötüdür. Yazarların bu anlamda romantik bir tavır benimsediği söylenebilir. Romanda yaşanan olaylar, Hocalı Katliamı olarak bilinen 25 Şubat 1992'de yaşananlar temel alınarak ve gerçek hikâyelerden yola çıkılarak kurgulanmıştır. Ayrıca romanın yazarlarından Dilber Guliyeva da Ermeni işgalinden kaçıp kurtulmayı başarmış kişilerden birisidir. Bu bakımından romanda otobiyografik unsurlar olduğu da söylenebilir. Maral karakteri büyük bir ihtimalle Dilbar Guliyeva'nın çocukluğunu imlemektedir. Romanda bahsi

geçen diğer kişiler ile romanın arkasındaki ölmüş insanların fotoğrafları arasındaki benzerlik de romanın tarihî gerçeklerden, bilgi ve belgelerden, anılardan yola çıkılarak vücuda getirildiğini göstermektedir.

Sonuç olarak denilebilir ki tarihi gerçeklerle uyumlu olan romanda genel olarak bir toplumun uğradığı etnik temizlik gözler önüne serilmiştir. Bu bakımdan Karabağ Savaşı'nda Ermenilerin Azerbaycan Türklerine karşı gerçekleştirdiği savaş suçlarının anlatıldığı *Hocalı'nın Kurdeleli Anahtarı* isimli roman bir soykırım romanıdır.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

Anayurt, Ö. (2008). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihatlarında işkence kavramı. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12(1), 421-459.

Aslan, Ş. (2010). *Karabağ ve Hocalı'da Ermeni mezaliminin Türk basınında yankıları (1991-1992)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Elâzığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bayıllıoğlu, U. (2006). *Uluslararası Ceza Mahkemesinin yargılama yetkisine giren suçlar (Soykırım suçu, insanlığa karşı suçlar, saldırı suçu, dar anlamda savaş suçu)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Belge, M. (2013). *Edebiyatta Ermeniler*. İletişim Yayınları.

Berberer, H. M. (2007). *Soykırım suçu*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Adana: Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Coşkun, A. (2003). Din ve kimlik. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (24), 5-23.

Dündar, D. (2019). *Orta Çağ ve Erken Modern Avrupa'da işkence*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Tokat: Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Eyvazlı, E. (2019). Hocalı Katliamı'na giden süreç ve Türk basınında Hocalı Katliamı. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 8(2), 152-173.

Gökçek, F. (2006). *Osmanlı kapısında büyümek*. İletişim Yayınları.

Guliyev, Z. & Guliyeva, D. (2015). *Hocalı'nın kurdeleli anahtarı*. Cinus Yayınları.

Gümüş, N. (2009). Osmanlı'da birlikte yaşama tecrübesi: Ermeniler örneği. *Milel ve Nihal*, 6(2), 165-198.

Karacan, O. (2015). Olguda seçicilik: Tecavüzün tanımlanması. *Ankara Barosu Dergisi*, (4), 109-118.

Kavak, H. Z. (2014, Şubat). 22. yıl dönümünde Hocalı Katliamı.

<https://ihh.org.tr/yayin/detay/22yil-donumunde-hocali-katliami>

Kaya, G. & Güçlü, N. (2021, Ekim 19). Don kaç veya savaş tepkisi: tehlike karşısında insanlar ve diğer hayvanlar nasıl tepki veriyor?. <https://evrimagaci.org/don-kac-veya-savas-tepkisi-tehlike-karsisinda-insanlar-ve-diger-hayvanlar-nasil-tepki-veriyor-11091>

Kılıç, Y. F. (2020). *Savaş suçları kapsamındaki cinsel şiddet fiilleri*. (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Özçelik, İ. (2017). Karabağ'daki Hocalı soykırımının tarihi arka planı. *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, (Kafkasya Özel Sayısı)*, (2), 417-456.
- Özen, Y. (2019). Psikolojik travmanın insanlık kadar eski tarihi. *The Journal of Social Science*, 3(5), 362-375.
- Özkaraman, D. (2010). *Hocalı soykırımı: nedenleri, fikri altyapısı ve sonuçları*. (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). İstanbul: Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Müdürlüğü.
- Öztürk, A. (2011). Türk-Ermeni ilişkilerinde dil. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, (1), 81-87.
- Sınar Uğurlu, A. (2020). Tarihî gerçeklik açısından Karanfil romanı. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(39), 1301-1319.
- Smith, A. (1988). *The ethnic origins of nations*. Blackwell Publishing.
- Solak, Ö. (2008). *Romanda öteki ötekinin romanı (Osmanlı romanında yabancılar ve azınlıklar (1896-1914))*. Tablet Yayınları.
- Tavukçu, O. K. (2013). Türk dili ve kültürünün Ermeniler üzerindeki etkileri. *Turkish Studies – International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(17), 145-168.
- Türkkan, Z. (2011). *Kimliğin oluşumunda ve korunmasında dinin rolü*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uluada, M. (2006). *Geçmişten günümüze Ermeni meselesi ve sözde soykırımın uluslararası kriterler açısından değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara: Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldırım, A. (2018). İslam hukukunda cinsel dokunulmazlığa karşı işlenen hetk-i ırz (tecavüz) suçunun cezası ve Kur'an ceza ilkeleri açısından değerlendirmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (47), 225-261.
- Yıldız, S. (2007). Kimlik ve ulusal kimlik kavramlarının toplumsal niteliği. *Milli Folklor*, (74), 9-16.
- URL-1. Soykırım. (2020, Haziran 10). <https://tr.wikipedia.org/wiki/Soyk%C4%B1r%C4%B1m>
- URL-2. Türkçe Sözlük. (2022, Mayıs 2). <https://sozluk.gov.tr/>
- URL-3. Azerbaycan'ın zaferinin ardından bölgedeki yeni gerçeklikler. (2020, Aralık 2). <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/azerbaycanin-zaferinin-ardindan-bolgedeki-yeni-gerceklikler/2062822#>
- URL-4. Xocalı soykırımının 15 illiyi ila əlaqədar Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin bəyanatı. (2022, Mayıs 2). <https://web.archive.org/web/20150315000145/http://meclis.gov.az/?/az/statement/view/25/>
- URL-5. Karabağ Savaşı ve Hocalı Katliamı. (2022, Mayıs 2). <https://satemer.sakarya.edu.tr/tr/icerik/19789/101538/karabag-savasi-ve-hocali-katliami>
- URL-6. Katliam. (2022, Mayıs 2). <https://tr.wikipedia.org/wiki/Katliam>

EXTENDED ABSTRACT

Genocide is the intentional and planned destruction of a group, erasing its traces from the lands where it lives, and murdering it for religious and national reasons. With the entry into force of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide in January 1951, the crime of genocide gained a full legal ground. Some events that took place after this date were also evaluated within the scope of the crime of genocide in the legal sense. One of these events is the Khojaly Massacre, which is described in the novel Hocalı'nın Kurdeleli Anahtarı, which is the subject of this study. In the novel Hocalı'nın Kurdeleli Anahtarı, which is generally about genocide, all kinds of violence are encountered in connection with the phenomenon of genocide. Violent acts such as rape, humiliation, massacre, and torture come to the fore in the novel, in which all kinds of physical and psychological violence are seen. With all these actions coming together, it is seen that a community is trying to be destroyed, completely cut off from its lands and completely erased its traces on those lands.

The phrase "Azerbaijani Genocide of Armenians in the Karabakh War" in the subtitle of Hocalı'nın Kurdeleli Anahtarı is noteworthy in terms of expressing that the novel was written about genocide. It is seen that this statement is fully supported in the content of the novel. It can be said that the fiction of the novel describes the crime of genocide from beginning to end. The complete purge of the town of Khojaly from Azerbaijani citizens; forced displacement of people living there; the brutal murder of women, children, and the elderly; exposure to physical and mental violence; The harming of their bodies and minds by methods such as rape and torture, and the attempt to completely eliminate their physical existence, and the fact that these are based on ethnic and religious grounds clearly indicate the existence of the crime of genocide. While even one of the actions listed above is sufficient for the crime of genocide to occur, it is obvious in this novel that many additional crimes that can be described as genocide are committed in Khojaly.

It is seen that most of the people in the novel were killed while trying to escape from Khojaly. At the end of the novel, Eldar and Maral remained from the group that escaped with Eldar. The victims of violence, torture, and rape in the novel are mostly women. The Armenian soldiers are described in a profile that is so depressing that it will torture babies and even children. The portrayal of Armenian soldiers as if they were taking great pleasure in killing and torturing Azerbaijani Turks and their attitude of lack of compassion has caused the tragedy to be more shocking. Briefly, Armenian soldiers who massacred defenseless people for religious and ethnic reasons with a sense of revenge, are expressed as monsters. There are only good and bad in the novel. There is no trace of kindness and compassion among Armenian soldiers. In the novel, the people fleeing from Khojaly are also expressed as completely innocent, defenseless, and unprotected. In this respect, the good ones are very good, and the bad ones are very bad in the novel. It can be said that the authors adopted a romantic attitude in this sense. The events in the novel are based on the events of February 25, 1992, known as the Khojaly Massacre, and real stories. In addition, Dilber Guliyeva, one of the authors of the novel, is one of the people who managed to escape from the Armenian occupation. In this respect, it can be said that there are autobiographical elements in the novel. The character of Maral most likely refers to Dilbar Guliyeva's childhood. The similarity of the photographs of the other people mentioned in the novel and the deceased people on the back pages of the novel also shows that the novel was created based on historical facts, information, documents, and memories.

As a result, it can be said that in the novel, which is compatible with historical facts, the ethnic cleansing of a group, in general, has been revealed. In this regard, the novel Hocalı'nın Kurdeleli Anahtarı, which tells about the war crimes committed by the Armenians against the Azerbaijani Turks in the Karabakh War, is a novel of genocide.